

Dr. Öğr. Üyesi
Kansu EKİCİSDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim
Dalı,
kansuekici@sdu.edu.tr.

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8252-1138>Doktora Öğrencisi
Alican KİRİŞOĞLUSDÜ, SBE, Tarih Bilim Dalı,
Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı
kirisoglualican@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4775-1031>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 13/03/2022 01/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1116478>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Avrupa'da Bir İlhanlı Elçisi: Rabban Bar Sauma Marko
Polo'nun İzinde Doğu'dan Batı'ya Seyahat*An Ilkhanate Ambassador in Europe: Rabban Bar Sawma A Journey
from East to West in the Footsteps of Marco Polo*

Öz

Öngüt asıllı Nasturi bir Hristiyan olan Rabban Bar Sauma muhtemelen 1220'li yıllarda Moğol hakimiyetindeki Hanbalık'ta (Pekin) doğmuştur. Genç yaştan itibaren kendisini din adamı olmaya adanmış ve münzevi bir hayat seçmiştir. Rahiplik rütbesini aldıktan sonra inancını halka aktarırken öğrencisi olan Markos'un ısrarıyla hem hac görevlerini yerine getirmek hem de kutsal emanetleri görmek için Kudüs'e gitmek üzere Pekin'den yola çıkmışlardır. Orta Asya'daki zorlu yolculuğun ardından İrân'a gelen iki seyyah buradan Filistin'e uzanan yolların İlhanlı-Memlûklü çatışmaları yüzünden kapalı olması nedeniyle amaçlarına ulaşamamışlardır. Bir süre Bağdâd'da ikamet eden seyyahların kaderi Nasturi Katolikos Denha'nın ölümüyle değişmiştir. Markos, Moğollarla daha iyi ilişkiler kurmak isteyen Nasturi din adamlarının ısrarıyla Mar Yabh-Allaha adını alarak Bağdâd'da yeni Katolikos olmuştur. İslamiyeti kabul etmiş olan İlhan Ahmed Tekûdâr'den sonra 1284 yılında ilhan olan Argûn Han, Avrupa devletleriyle kesilen ilişkileri tekrardan canlandırmak istemiş ve bu minvalde kendi döneminde Memlûklar üzerine askeri bir ittifak önerisiyle Avrupa'ya beş elçilik heyeti göndermiştir. Söz konusu beş elçilik heyetinden ikincisine başkanlık yapan Rabban Bar Sauma, elçi olarak görevlendirilmesinin ardından Bağdâd'daki Nasturi Patrikhanesi'nin Papa'ya göndermek istediği hediyeler ile İlhan Argûn'un Papa'ya ve Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektupları ve hediyeleri alarak bir buçuk yıl süren yolculuğuna çıkmıştır.

ATIF: EKİCİ Kansu, KİRİŞOĞLU Alican, "Avrupa'da Bir İlhanlı Elçisi: Rabban Bar Sauma Marko Polo'nun İzinde Doğu'dan Batı'ya Seyahat", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (323-381)

CITE: EKİCİ Kansu, KİRİŞOĞLU Alican, "An Ilkhanate Ambassador in Europe: Rabban Bar Sawma A Journey from East to West in the Footsteps of Marco Polo", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (323-381)

Trabzon'dan deniz yoluyla Konstantinopolis'e varan Rabban Bar Sauma ve elçilik heyeti buradan yine deniz yoluyla Napoli'ye gitmiş; Roma, Cenova, Paris ve Bordeaux şehirlerine giderek Papa ile Fransa ve İngiltere krallarıyla diplomatik temaslarda bulunmuş ardından görevini tamamlayarak Tebriz'e 1288 yazında sağ salim dönmüştür. Daha sonra sakin bir hayat yaşayan Bar Sauma 1294 yılında Bağdâd'da vefat etmiştir. Bu makalede Rabban Bar Sauma'nın sadece hayatı değil seyahatlerinde ziyaret ettiği bölgelerin siyasi arka planları ele alınmış özellikle İlhanlı elçisi olarak görevi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rabban Bar Sauma, İlhanlılar, Kûbîlây Hanlığı, Argûn Han.

Abstract

Rabban Bar Sawma, a Nestorian Christian of Ongud descent, was probably born in the Mongol-ruled Hanbalık (Beijing) around 1220. At a young age, he devoted himself to being a clergyman and chose to live a solitary life. Upon being promoted to the rank of priest, he set out from Beijing to go to Jerusalem, after his student Marcos' insistence and advice, both to fulfill their pilgrimage and to see the holy relics while conveying his faith to the people. The two travellers, coming to Iran after a difficult and challenging journey in Central Asia, could not make it to Palestine as the roads leading from here to Palestine were closed due to the Ilkhanid-Mamluk conflicts. The fate of travellers, who lived in Baghdad for a while, changed with the death of Nestorian Catholicos Denha. Markos became the new Catholicos in Baghdad, assuming the name Mar Yabh-Allaha, upon the insistence of the Nestorian clergy who wanted to establish better relations with the Mongols. Arghun Khan, who became Ilhan in 1284 after Ilhan Ahmed Tekûdâr converted to Islam, aimed to revive the relations with European states and he sent five embassy delegations to Europe with the proposal of a military alliance with the Mamluks in his own time. Rabban Bar Sawma, as head of the second of the five embassy delegations in question, received the gifts from the Nestorian Patriarchate in Baghdad to be given to the Pope, and the letters and gifts from İlhan Arghûn designed to be submitted to the Pope and the European rulers, embarked on his journey lasting for one and a half years. Rabban Bar Sawma and the embassy delegation, who arrived in Constantinople by sea from Trabzon, went to Naples by sea; He also went to the cities of Rome, Genoa, Paris, and Bordeaux, and he established diplomatic contacts with the Pope and the kings of France and England, then he completed his mission and returned to Tabriz safe and sound in the summer of 1288. After his travels and mission to Europe, Bar Sawma lived a quiet life and died in 1294 in Baghdad. This study examines not only the life of Rabban Bar Sawma but also the political background of the regions he visited during his travels, with a particular emphasis on his mission as an Ilkhanid ambassador.

Keywords: Rabban Bar Sawma, the Ilkhanate, the Kubilay Khanate, Arghun Khan.

Giriş

Rabban Bar Sauma (*Savma/Çauma*)¹, elimizdeki kayıtlara göre Avrupa'ya ulaşan ilk Çin (Hitay) kökenli kişidir. Marco Polo'dan yaklaşık 15 yıl sonra onun izlediği yolun tersi istikametinde Ortadoğu'ya doğru yola çıkmış ve seyahatinin notlarını almaya başlamıştır. Bu seyahat Cengiz Han hanedanlığının hakimiyeti altındaki toprakların en doğusundan batısına kadar olmasının yanı sıra Orta Çağ'da Doğu'dan Batı'ya yapılan ve kayıtları tutulan yegâne yolculuk olması hasebiyle değerli bir kaynak olarak istisnai bir öneme sahiptir. Avrupalıların Moğol korkularının biraz üstesinden gelmesinin ardından -başlangıçta onları Ye'cüc ve Me'cüc olarak değerlendirmişlerdi²- batıdan özellikle Vatikan'daki papa tarafından Moğolları tanımak hatta onları Hristiyan yapmak hayali ve Avrupa'ya ulaşan Moğol akınlarının durdurulmasını talep etmek amacıyla doğuya diplomatik görevle din adamları ve gözü pek tüccarlar (çoğu zaman bir siyasi iradeden bağımsız hareket ediyorlardı) gönderilmiştir. Bu dönemde Bar Sauma'nın çağdaşı olarak batılı seyyahlar arasından Papa'nın Moğollara gönderdiği elçisi Carpini³, Fransisken rahibi Rubruck⁴ ve Marco Polo⁵ seyahatleri ve tuttıkları notlarla dikkat çekmektedir.

Bar Sauma'nın misyonu hakkında diğer elçilere nazaran daha fazla detaya sahibiz. Bu konuda Bar Sauma'nın kırılmış oto biyografisi ile diplomatik temaslarının Avrupa arşivlerindeki özellikle de Vatikan arşivindeki yansımaları bu yolcuğunun her yönüyle ele alınmasını oldukça kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan Bar Sauma'nın taşıdığı resmi misyon diğerlerine göre siyasi ve

- 1 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı. Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, (T. Terc. Ekin Uşşaklı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 3.
- 2 Emeri van Donzel-Andrea Schmidt, *Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources. Salam's Quest for Alexander's Wall*, Brill, Leiden-Boston 2009, s. 45, 51, dpn 103, 54 Marco Ciocchetti, "Contacts Between the Mongols and the Latin West from the Point of View of the Italian Chronicles in the Second Half of the Thirteenth Century", *Eurasian Studies*, Volume 17, 2019, s. 252. Daha ayrıntılı bir okuma için bkz. Murat Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2015, s. 20, 127, 130, 138, 153-154, 162, 229-230.
- 3 Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*, T. Terc. Ergin Ayan, Kronik, İstanbul, 2018.
- 4 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (Ed. Peter Jackson, David Morgan), (T. Terc. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- 5 Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Cilt 1, (T. Terc. Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul 2003; Cilt 2, (T. Terc. Z. Zühre İlgelen), İthaki Yayınları, İstanbul 2004.

diplomatik olarak daha fazla önem arz etmektedir. Nasturi⁶ Rabban⁷ Bar Sauma⁸ hakkındaki en

6 Suriye’de tam olarak ne zaman doğduğu bilinmeyen Nestorius adındaki genç ilk önce keşiş, ardından papaz ve mesleğinde hızla ilerleyerek nihayet 428 yılında Bizans Patriği olmuştur. Ardından Hristiyanlığı yorumlayarak *kristolojik görüşler ileri sürmesi* yeni bir anlayış getirmiştir. Gerçekleştirdiği bu yeni yorum sonrası her ne kadar kilise tarafından aforoz edilmiş olsa da Nasturilik, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine tepki olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde geniş Asya coğrafyasının muhtelif bölgelerinde, farklı zamanlarda yaygınlık göstermiştir. Temelleri 431/432 yılında gerçekleşen Efes Konsili’ne kadar uzanmaktadır. Nestorius ve Nasturiler, Hz. İsa’yı “insan” ve “ilâh” olarak ikiye ayırmışlardır. Bundan dolayı Ortadoks ve Katolik Hristiyanlık inanç düzeninden farklı olduğu için sapkınlık olarak ilan edilmiştir. Pers Krallığı’ndan çıkan Arran Piskoposu ve dört papaz tarihte ilk kez Türkler arasında Nasturi Hristiyanlığını yaymaya çalışmışlardır. Bildiğimiz kadarıyla Türkler içerisinde Nasturiliği ilk kez seçenler arasında Göktürk Ülkesinde yaşayan azınlık bir grup yer almıştır. İslâm’ın Ortadoğu’da yayılmasından sonra İrân coğrafyasında Nasturi Hristiyanlar Araplar tarafından himaye edilmiştir. Bu olaydan sonra Hristiyanlığın Nasturi kolu uzun yıllar boyunca bilhassa Türkler, Moğollar ve Çinliler arasında peyderpey yayılmaya devam etmiştir. Özellikle 10 ve 11 yüzyıllarda “Uygurlar”, “Keraitler”, “Naymanlar” ve “Merkitler” Nasturi Hristiyanlığını benimsemişlerdir. Tjalling H.F. Halbertsma, *Early Christian Remains of Inner Mongolia. Discovery, Reconstruction and Appropriation*, Brill, Leiden-Boston 2008, s. 4; Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *The Church of the East. A Concise History*, Routledge Curzon, London and New York, 2003, s. 7-51; Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eueasia*, Cambridge 2004, s. 147; Bertold Spuler, *İran Moğolları. Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, T. Terc. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, s. 221; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahı*, s. 25-26; Wilhelm Barthold, “Orta Asya’da Moğol Fütuhatına Kadar Hristiyanlık”, (T. Terc. Köprülüzâde Ahmed Cemal Bey), *TM*, Cilt 1, İstanbul 1925, s. 63-70, 88-90; Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999, s. 182-183; Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (T. Terc. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 287; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 97-100; Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Muhayyel İmparatorluğun İzinde*, (Rusçadan T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 242-243; Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (Macarcadan T. Terc. Sadrettin Karatay), TDK, Ankara 2011, s. 296-299; Denis Sinor, “Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı”, (T. Terc. Talat Tekin), *Erken İç Asya Tarihi*, (Ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 411. Bununla ilgili olarak Ruysbroeckli Willem (Wilhelm von Rubruk) seyahatnamesinde; Naymanlar, Merkitler ve Uygurlar’ın Nasturi Hristiyanlığına bağlılıkları ve bu mezhebin hayatlarındaki konumları hakkında çok önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu anlatımlar için bkz. Ruysbroeckli Willem, *a.g.e.*, s. 134-135, 161. Ayrıca bkz. Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Selçuk Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2016, s. 235-236. Nasturilik için ayrıca bkz. Tjalling H.F. Halbertsma, *a.g.e.*, s. 3-12; Lajos Ligeti, *a.g.e.*, s. 296-299; Kadir Albayrak, “Nestürilik”, *DİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 15-17. Reşîdu’d-dîn’in eserinde yer alan “Uygur”, “Kerait”, “Nayman” ve “Merkitler” için ayrıca bkz. Reşîdu’d-dîn Fazlullâh, *Câmi’u’t-Tevârih*, (T. Terc. Abdülbaki Gölpinarlı), MEB, (neşredilmemiş tercüme), (t.), s. 84-87, 100-116, 125-128. 1243 Flornasa doğumlu misyoner Ricoldus de Monte Crucis, “Liber Peregrinationis in Partibus Orientis” adlı Latince eserinde Nasturiler hakkında oldukça detaylı bir anlatım yapmaktadır. Bu bilgiler için ayrıca bkz. Ricoldus de Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi. Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289-1291*, Latince’den Terc. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 74-82. Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi. İznik’ten II. Vatikan’a*, Fransızcaya Terc. Soeur Jean Marie O. P., Fransızcadan Türkçeye Terc. Mehmet Aydın, TTK, Ankara 2019, s. 15-17. Abbasilerin 8. yüzyılda iktidara gelmesiyle birlikte Nasturilerin altın çağı başlamıştır. Bizans’ın baskılarından dolayı Sasani İmparatorluğu’na sığınan Nasturilerin birçoğu Abbasiler döneminde devlet idaresinde önemli mevkilere gelmişler ve büyük saygınlık kazanmışlardır. Ramazan Adıbelli, “Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış”, *Milel ve Nihal*, Cilt 10, Sayı 2, 2013, s. 143. Benzer bir durum hatta daha kuvvetli bir şekilde İlhanlı Devleti’nde de temayüz etmiş. Dokuz Hatun gibi Nasturi inancına merbut kudretli İlhan eşlerinin himayesinde siyasi gücün merkezinde yer almışlardır.

7 Rabban, usta anlamına gelmektedir.

8 Orucun Oğlu/Oruçlu Rahip anlamına gelmektedir. Adil Hilal, *Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam*

önemli kaynak şüphesiz onun seyahati sırasında tuttuğu kayıtlardır. Yolculuğu sırasında gördüklerini ve yaşadıklarını yazıya geçiren Bar Sauma'nın büyük ihtimalle Farsça olan bu kayıtları ne yazık ki elimize ulaşmamıştır. Bununla birlikte Bar Sauma ve öğrencisi Markos'un ölümünden sonra onların biyografilerini Arami dilinde yazan ismini bilmediğimiz bir kişi tarafından söz konusu kayıtlardan bir kısmı tercüme edilmiştir. Çevirmene her ne kadar şükran borçlu olsak da elimizdeki bu çeviri sadece Bar Sauma'nın hayatının değil aynı zamanda çevirmenin düşüncelerinin ve çıkarımlarının da bir izdüşümü olmuştur. Editör çevirmenin yazıdan yaptığı çıkarmalar büyük ihtimalle Bar Sauma'nın şahit olduğu birçok konuda fikrimizin olmamasına neden oluyor. Bu kapsamlı seyahatnamenin içinden soyutlamalar yapan çevirmen neyin önemli neyin önemsiz olduğu hususunda nadiren dini konuların ötesine geçebilmiştir. İlhanlıların çöküşüyle beraber uzun yüzyıllar varlığı unutilan bu çevirinin Süryanice metni nihayet 1888'de Paris'te Paul Bedjan tarafından basılmıştır. Bir süre sonra J. B. Chabot⁹ tarafından Fransızca'ya çevrilen bu metin daha sonra J. A. Montgomery¹⁰ ve E. A. Wallis Budge¹¹ tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Çevirmenin yaptığı makaslamalardan dolayı ayrıntılar atlanmasaydı belki de Marco Polo'nun eserinin şöhretine yaklaşacak bir seviyede değerli bir yapıt karşımıza çıkacaktı. Buna rağmen elimizdeki eksik metin bile Moğol hakimiyetindeki topraklar ve Avrupa hakkında önemli ve ilgi çekici bilgiler vermesinin yanında fanteziye kaçmayan doğru tasvirleri güvenilir bir kaynak olmasını sağlamıştır. Doğu'dan Batı'ya yapılmış yolculuklar arasında geniş kapsamlı olarak yazıya dökülmüş olması bakımından müstesna olan bu eser¹² özellikle Avrupalı Hristiyanların dini törenlerinin bir doğulu gözüyle betimlenmesi bakımından da önemlidir. Bar Sauma ayrıca gördüğü büyük kiliseleri ve özellikle de kutsal emanetleri dikkatle kaydetmiştir.

Bar Sauma'nın hikayesi hakkında onun biyografisi dışında bilgi kaynaklarına sahibiz. Bunlar:

- Kronografya (*Makhtebhanūth zabhne/Târîhu 'z-zamân*)¹³, Barhebraeus tarafından Süryanice 13. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış vekayiname.
- Bir memra¹⁴, 1295 yılında Mezopotamya'da yazılmış Mar Yahbh-Allaha'ya methiyeler düzen Süryanice bir kompozisyon (Bar Sauma'dan bahsetmez)¹⁵.

Dünyasına Etkileri, T. Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 135, dpn. 100.

- 9 Jean-Baptiste Chabot, "Histoire Du Patriarche Mar Jabalaha III Et Du Moine Rabban Çauma Traduite Du Syriaque", *Revue de L'Orient Latin*, Tome 1, Paris 1893, s. 567-610; 1894, s. 73-142, 235-304. *Histoire De Mar Jabalaha III. Patriarche des Nestoriens (1281-1317) et Du Moine Rabban Çauma Ambassadeur du roi Argoun en Occident (1287)*, Traduite du Syriaque et Annotée, Paris 1895.
- 10 *The History of Yaballaha III. Nestorian Patriarch and of His Vicar Bar Sauma*, (Translated From The Syriac aMnd Annotated By; James A. Montgomery), Columbia University Press, New York 1927.
- 11 *The Monks of Kùblâi Khân Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sâwmâ*, (Translated from the Syriac: E. A. Wallis Budge), London 1928. Bu eser yüksek lisans tezi olarak Esra Sarioğlu tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bkz. *Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma'nın Seyahat Notlarının Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, (Haz. Esra Sarioğlu), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2017.
- 12 Ricoldus de Monte Crucis, *a.g.e.*, s. 9.
- 13 Ebü'l-Ferec (Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, Yay. P. Bedyan, Paris 1890; İngilizce Terc. E. W. Budge, *The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj*, I-II, London 1932; İngilizceden Türkçeye Terc. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt 1-2, Ankara 1999.
- 14 Ya da dibber veya debair. Logos, kelime, konuşma, gibi anlamlara gelir.
- 15 J. M. Vosté, "Memra en l'honneur de Iahballaha III", *Le Muséon*, Volume 42, s. 168-176.

● A Chronicle of the Nestorian Patriarchs¹⁶, Kuzey Mezopotamya’da 13. yüzyılın ikinci yarısında Arapça yazılmıştır. Bu eser için ayrı bir parantez açmamız gerekir. Eserde Bar Sauma ve Markos’un Ortadoğu’ya yolculuklarına farklı bir sebep sunmanın yanında bizlere farklı bir bakış açısı da kazandırır. Buna göre keşişlerin Kûbîlây Han’ın emriyle kendilerine verilen bir takım elbiseyi kutsal topraklarda bulunan Ürdün Nehri’nde (Şeria Nehri) kutsadıktan sonra Mesih İsa’nın mezarı¹⁷ üzerine sermelerini emrettiği yazar. Bu anlatının benzer bir versiyonu Barhebraeus’ta geçer. Yazar, Kûbîlây Han’ın emriyle Çin’den iki Uygur rahibin Kudüs’te ibadet etmek üzere geldiklerini fakat vasıta bulamadıkları için daha ileri gidemediklerinden söz etmiştir. Bu arada Nasturi Katolikosu Mar Denha’nın hasmı Bar Kaligh olarak tanınan Horâsân’ın Tûs şehri piskoposluğunu yapan Siman (Simon)’ın Çin metropoliti olmasına engel olmak için Yahbh-Allaha adını verdiği Markos’un onun yerine Çin metropoliti olarak atandığını yazmıştır. Mar Denha’nın ani ölümü sonrasında ise Emir Asmut adında -büyük ihtimalle keşişlerle aynı boydan olan- bir İlhanlı emiri Abâkâ Han (1265-1282)’a Markos’tan bahseder ve Hristiyanların katolikos olarak onu istediklerini söyleyerek ilhandan bir atama beratını almayı başarmıştır. Markos da patrikleri toplamış onlar ise onu katolikos makamına yükseltmişlerdir¹⁸. Bu anekdotun doğru olma ihtimali olmakla beraber diğer kaynaklarla çeliştiği rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte Kûbîlây Han’ın verdiği bir emir veya büyük hanla rabitaları hakkında keşişlerin biyografisinde herhangi bir emare bulunmadığını söylemeliyiz. *A Chronicle of the Nestorian Patriarchs* adlı eser diğer kaynakların hiçbirinde olmayan Bar Sauma ve yoldaşı Markos’un fiziksel görünümüne ilişkin ipucu verir. Buna göre Bar Sauma düzgün yüz hatlarına ve fiziğe sahip, uzun boylu ve hoş bir üsluba sahip Markos ise yuvarlak sakallı genç bir adam olarak tasvir edilir¹⁹.

Yukarıdaki kaynaklar dışında Batı arşivlerinde yer alan aşağıdaki belgelerde Bar Sauma’dan bahsedilmektedir:

● Vatikan arşivinde

a- Papa IV. Nicolaus tarafından Bar Sauma’ya verilen mektupların kopya nüshaları²⁰. Toplam 9 mektup. Mektupların içeriği hakkında daha sonra bilgi verilecektir.

b- Veroli (İtalya) katedraliyle ilgili bir *bulla(bull)*²¹. Bu belgeler Latince olup Bar Sauma,

16 H. Gismondi, *Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum Commentarla*, Cilt 1-2, Excudebat F. De Luigi, Romae, 1896.

17 Kûbîlây Han, Marco Polo’nun babası ve amcası Nicolo ve Mafeo kardeşlerden Kudüs’te İsa’nın kabri önünde yanan lambanın yağından bir miktar getirmelerini istemiş ve ikili bu isteği başarıyla yerine getirmişlerdir. s. 54, 63.

18 Bar Hebraeus (Gregory Ebu’l-Ferec), *Abu’l-Farac Tarihi*, İng. T. Terc. Ömer Rıza Doğrul, Cilt 1, TTK, Ankara 1999, s. 21-22.

19 H. Gismondi, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 71.

20 Chabot, Vatikan Arşivlerindeki bu mektupları bularak şu eserde yayınlamıştır. Jean-Baptiste Chabot, (ed.), “Notes sur les relations du roi Argun avec l’Occident”, *Revue de l’Orient Latin*, Cilt 2, 1894, s. 575-592; K. Luprian, *Die Beziehungen der Päpste zu den islamischen und mongolischen Herrschen im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels*, Città del Vaticano, 1981, s. 247-250 (Nr. 50), 252-254 (Nr. 51-52, 53).

21 Bulla; Latince bir kelimedir. Roma Katolikliğinde, resmi bir papalık kararnamesini, mektubunu veya belgesini ifade eder. Ad, geleneksel olarak bu tür belgelere yapıştırılan kurşun mühürden (bulla) türetilmiştir. Manastırlara ve dini kurumlara tanınan mülkiyet veya koruma sözleşmelerinde de bullaya tesadüf ederiz.

Barbazoma'ya dönüştürülmüş ve "Tartarus Orientalis Archiepiscopus-Tatar Doğu Başpiskoposu" olarak tanımlanmıştır²². Bar Sauma'nın isminin Latin ve Yunan piskoposlarının adıyla birlikte geçtiği, onun mührünün de bulunduğu ilginç bir belge. Bu belgelerin yazdığımız kısa biyografiye etkisi Bar Sauma'nın Avrupa yolcuğunu tasdik etmenin ötesine gitmez.

c- Papa IV. Nicolaus'un Argûn'a gönderdiği geleneksel olarak onu Hristiyanlığa davet ettiği şatafatlı cümlelerle beraber Bar Sauma'nın ve elçiliği sayesinde papalığın İlhanlılara yakınlaşmaya karar verdiklerini söylediği mektup. Mektup Bar Sauma'nın İlhanlı topraklarına dönüşünden sonra yazılmış olup 13 Temmuz 1289 tarihlidir²³.

- Fransız arşivlerinde

a- Argûn'un Moğol elçisi Buscarello (Busarello de Ghisolfi/Buscarel de Gisolf/Buscarello de Ghizolfi) tarafından Fransa kralı Kral Phillippe le Bel'e ulaştırdığı mektup. Söz konusu mektup muhtemelen 1289 yazında kaleme alınmıştır²⁴. Fransız arşivinde bulunan meşhur mektup ilk kez 1823-24 yıllarında neşredilerek bilim âlemine tanıtılmıştır. Argûn, Fransa Kralına Bar Sauma'ya söz verdiği şekilde eğer İlhan, Mısır topraklarına girerse biz de ordularımızla gireriz güvencesine atfla ortak bir sefer için tarih belirler ve belirtilen tarih olan 20 Şubat 1291 civarı Frank ordularının kutsal topraklarda hazır olmasını ister. Argûn bununla birlikte savaşta başarı elde etmeleri karşılığında Kudüs'ü Avrupalılara (Franklara) teslim edeceğini vadedmiştir. Bu mektup Bar Sauma'nın Avrupa elçiliğinin ardından İlhanlıların büyük umutlara gark olduğunu gösterir.

-
- 22 M. Laurent, "Rabban Sauma, ambassadeur de l'Il-Khan Argoun, et la cathédrale de Veroli", *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, Volume 70, 1958, s. 331-365. Makale içerisinde Rabban Bar Sauma'nın mührünün kötü bir resimde bulunmaktadır.
- 23 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 595. Mektubun tamamı aynı makalenin 595-597 sayfa aralığındadır.
- 24 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 602. Mektubun metni için bkz. 602-604; Bkz. Erich Haenisch, "Zu den Brief'en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)", *Oriens*, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 217; Rizâ Rizâ-zâde-yi Lengerûdî, "Argûn Hân", *DMBİ*, Cilt 7, Tahran 1377, s. 648. Bunun yanı sıra mektup, çeşitli çalışmalarda yayımlanmış ve açıklamalarla tercüme edilmiştir. Bunun için bkz. M. Le Baron C. d'Ohsson, *Histoire des Mongols. Depius Tchinguiz-Khan jusqu'a Timour Bey ou Tamerlan*, Cilt 4, Amsterdam 1835, s. 71-73; Bertold Spuler, *Geschichte der Mongolen. Nach östlichen und europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhunderts*, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart 1968, s. 174; Henry H. Howorth, *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century*, Volume 3, The Mongols of Persia, New York 1888, s. 350-351; Erich Haenisch, "a.g.m.", s. 220; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", *History Today*, Volume 23/8, London 1973, s. 559; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "Revâbit-i İlhanân-i Mogûl bâ derbâr-i Vâtikân", *BT*, V/2, Tahran 1349/1970, s. 76; Christopher Dawson, *Mission to Asia. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, (Translated By a Nun of Stanbrook Abbey), New York 1966, s. xxx; David Morgan, *The Mongols*, Oxford 2007, s. 184; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu. Atilla-Cengiz Han-Timur*, (T. Terc. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 356; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi*, AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s. 111; Piere Giorgio Borbone, "A 13th -Century Journey From China to Europe. The "Story of Mar Yahballaha and Rabban Sauma"", *Egitto e Vicino Oriente*, Volume 31 (2008), s. 222-223. Argûn'un Fransa Kralı'na Uygur karakterleriyle Moğolca yazılmış Çince ve Tibetçe ibareler orijinal mektubu, yaklaşık altı buçuk fit (198 cm) uzunluğunda, on inç (25 cm) yüksekliğinde pamuklu kâğıt rulosu şeklindedir. Bir tarafında yalnızca otuz dört dikey siyah yazı satırı ve üç kez tekrarlanan, her kenarı on beş santimetre olan, kırmızı ile basılmış kare bir mühürün damgasını sunar. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 601-602.

b- Fransa kralına Moğolca yazılan yukarıdaki mektuba ek olarak Buscarello'nun eklediği bilgi notu²⁵. Bu mektupta Rabbanata isminde birisine tesadüf ediyoruz. Bu kişinin Bar Sauma olma olasılığı bulunmaktadır²⁶. Mektup Fransa kralına kutsal topraklara yapacağı olası seferde uygun fiyata at satmayı önermekle birlikte deve, tahıl, un ve ihtiyaç duyacağı erzakların Anadolu'dan temin edilebileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla Argûn, Fransa kralına seferinin en azından Suriye'deki kısmı için lojistik destek sözü vermiştir²⁷.

Yukarıdaki ilk elden kaynakların dışında Bar Sauma hakkında bugüne kadar yapılan en önemli ve ayrıntılı güncel çalışma Morris Rossabi tarafından yapılmıştır²⁸. Yazarın belge ya da bilgi olmayan alanlarda kendi çıkarımlarını ve düşüncelerini aktarması eserin güvenilirliğini sarsmaktadır. Yazarın görüş bildirdiği ve çıkarım yaptığı hususlarda şüpheli yaklaşma ve özenli bir okuma yapma gerekliliği göze çarpmaktadır.

Rabban Bar Sauma'nın Çin'deki Yılları

Babası Hanbalık'ta (Pekin) ikamet eden ünlü bir kabile olan Öngütler²⁹den gelen soylu birisi olup ismi Şiban Sa'ora, annesi ise Keyamta ismini taşıyordu. Dönemin sosyal ve kültürel normları onları varisleri olabilecek bir oğulları olması konusunda oldukça arzulu bir hale getiriyordu. Bu arzularının gerçekleşmesi için uzun süre münacatta bulunan çiftin duaları Tanrı nezdinde kabul olunca bir oğulları oldu. Çift, oğullarına "Orucun Oğlu/Oruçlu Rahip" anlamına gelen Bar Sauma adını verdi³⁰. Bar Sauma'nın doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi olmamakla beraber biyografisini İngilizce'ye çeviren Budge'nin 1220-1230 yılları arasında³¹ olması gerektiğine dair tarihlendirmesi bulunmaktadır. Bununla birlikte ruhban sınıfına dahil olduğu 1248 yılında yirmi beş yaşında olduğuna dair Rossabi'nin ifadesi onun 1223 doğumlu olduğuna işaret etmektedir³². Her ne kadar Budge ve Rossabi çıkarımlarda bulunsalar da Bar Sauma'nın hikâyesindeki yetersiz

-
- 25 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 612. Mektubun tamamı için aynı makalenin 611. ve 613. sayfaları aralığına bakınız.
- 26 Chabot'un bu kişinin Suriyeli Hristiyan bir doktor olduğuna dair iddiası bulunmaktadır. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 612, dñn. 2.
- 27 Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 351-352.
- 28 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*.
- 29 Öngütler, Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan, eski Shatuo Türklerinin soyundan geldiği düşünülen Nasturi Hristiyanlığı kabul etmiş bir Türk halkıdır. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 291; Jean-Paul Roux, *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 240-241, 295. Moğolların Gizli Tarihi'nde Onggut olarak kaydedilmiştir. Anonim, *Monghol-un Niuça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi)*, (T. Terc. Ahmet Temir), TTK, Ankara 1995, s. 272. Abû'l-Farac, Bar Sawma ve daha sonra yol arkadaşı olacak olan Markos'un Uygur Türklerinden olduğunu ifade etmiştir. Bar Hebraeus, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 21. Büyük ihtimalle bunun sebebi 9. yüzyılda Uygurların büyük kısmının Nasturi olması ve Cengiz İmparatorluğu'ndaki etkileri sebep oldu. Burada Uygur kelimesiyle Türklüklerine vurgu yapılmış olması mülahaza edilebilir. Ayrıca Markos'un Nasturi patriği olmasının ardından ona ithafen yazılan bir memrada geçen Türklerin diyarı ifadesi onların ırksal mensubiyetine de atıf yapar. J. M. Vosté, "a.g.m.", s. 174. Markos hakkında Çinli Türk'tü ifadesi H. Gismondi, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 71. Onların Uygur olduklarına dair yakıştırma Uygurların etraflarındaki toplumlara nazaran yerleşik hayata geçmiş olmaları ve kültür düzeylerinin yüksekliğiyle alakalı olabilir.
- 30 *The History of Yaballaha III.*, s. 27-28; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 124-125.
- 31 *The Monks of Kublai Khan*, s. 17.
- 32 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 30.

kronolojik veriler kesin bir tarih hesaplaması yapmaya imkân vermemektedir.

Ailesinin de samimi bir Hristiyan olduğu anlaşılan Bar Sauma, küçük yaşlardan itibaren dini konular üzerine itinalı ve iyi bir eğitim aldı. Bar Sauma bir süre sonra Pekin'deki kilisede bekçi olarak hizmet etmeye başladı. Bu sırada soylarının devamı konusunda oldukça hassas olan ailesi tarafından daha yirmi yaşına gelmeden genç bir kızla nişanlandırıldı. Buna rağmen onun dine olan ilgisi giderek artmış, kendisini dünyadan soyutlamış, yirmi yaşında et yemek ve içki içmekten de kendini alıkoymuştur. Bu davranış aslında onun rahip olma isteğinin bir tezahürüydü. Ailesi ise bu durum karşısında oldukça kederlendi çünkü Nasturi (Nestûrî) rahipliğinin şartlarından bir tanesi bekarlık yemini etmeleriydi³³. Oysa onlar -Çin kültürünün büyük etkisiyle- soylarını devam ettirecek, aile ismini ve zengin varlıklarını bırakacak bir varis istiyorlardı. Ailesinin ısrarı sonrasında rahip olma planlarını erteleyen ve yaklaşık üç yıl boyunca onlarla yaşayan Bar Sauma bu süre içerisinde önce ailesini ikna ederek daha sonra büyük ihtimalle nişanlısından ayrılarak kiliseye dahil oldu. Nihayet kendisini dine adama konusundaki tutkusuna ulaşan Bar Sauma, Hanbalık metropolti Mar Giwargis (George)'den rahiplik alameti olarak takke almayı başardı³⁴.

Dünya nimetlerinden el çeken Bar Sauma, ankrotik yaşamı seçerek burada yedi yıllık bir hücre hayatı yaşadıkdan sonra ikamet haklarından da vazgeçerek dağlara yöneldi ve yanında bir su kaynağı bulunan bir mağarada³⁵ inzivaya çekilerek mütevazı ve zahidane bir yaşamı seçti. Fakat bu hermit bir hayat seçimi değildi, aksine mağarada dua ederken kendini izole etmeyen, insanlarla iletişimini koparmayan ve onlara vaazlar veren Bar Sauma'nın ünü kısa sürede ülkenin dört bir yanına yayılmaya başladı. Bu ünü duyanlardan biri de Kawshang³⁶ şehrinin Başdiyakozu Bayniel'in dört oğlundan en küçüğü olan Markos (1245-1317)'tu. Bulunduğu çevrede artık dini anlamda ona katkıda bulunabilecek ya da feyiz verecek birisi kalmadığına inanan Markos onbeş günlük bir yolculuğun ardından Bar Sauma'dan eğitim almak için 1260 yılında yanına gelmiştir. Bar Sauma'nın tüm ısrarlarına ve keşiş hayatının zorluklarını anlatmasına rağmen geri dönmeyi kabul etmeyen on beş yaşındaki Markos ısrarları neticesinde onun öğrencisi olmayı başarabilmiştir. Bar Sauma'nın yanındaki üç yıllık bir eğitimin ardından da rahip kıyafetini giymeye hak kazanarak Nasturilerin ruhban sınıfına dahil olmuştur³⁷.

Dağdaki bu iki adamın ibadetle ve tefekkürle on yıldan fazla beraber yaşadıklarını görüyoruz³⁸. Bu süre sonunda hayatında her zaman bir arayış peşinde olan Markos günahlarının bağışlanması için batıdaki Hristiyan şehitlerin/azizlerin ve Katolik rahiplerinin mezarlarını ziyaret etme tasavvurunu

33 Bununla birlikte evlenen, ticaretle uğraşan hatta içki içen Nasturi rahipleri de bulunmaktaydı. Ruysbroeckli Willem, *a.g.e.*, s. 174, 205, 207, 218.

34 *The History of Yaballaha III.*, s. 28-29; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 125-127.

35 Rossabi, onun yaşadığı mağaranın büyük ihtimalle Hanbalık'ın 50 km. güneybatısındaki Fang dağlarındaki Şi-zi-si (Haç Tapınağı) ye olduğunu ifade eder. Morris Rossabi, *Kubilyay Han'ın Seyyahı*, s. 33. Ancak Mar Yahbh-Allaha ve Rabban Bar Sauma'nın biyografisinde bir kilise veya manastıra yerleştiğine ya da bunlardan birini inşa ettiğine dair bir kayıt yoktur. Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 224.

36 Tarihsel ve arkeolojik kanıtlara göre burası Öngütlerin başşehri Olon Sûme'dir. Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 224. Ayrıca bkz. Maurizio Paolillo, "A Nestorian Tale of Many Cities. The Problem of the Idefication of Urban Structures in Öngüt Territory During the Yuan Dynasty According to Chinese and Western Sources"; *Jingjiao. The Church of the East in China and Central Asia*, ed. Roman Malek, 2006, s. 371-373.

37 *The History of Yaballaha III.*, s. 29-31; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 129-132.

38 Morris Rossabi, *Kubilyay Han'ın Seyyahı*, s. 35.

Bar Sauma'ya önermiş, başlangıçta bu öneriyi yolcuğun zorluklarından bahisle reddeden Bar Sauma öğrencisinin ısrarları neticesinde yolculuk için ikna olmuştur. İki rahip Hristiyanlığın başlangıç noktasına yani Ortadoğu'ya yapacakları yolculuk öncesi sahip oldukları mütevazı eşyaları fakirlere dağıtmışlardır³⁹. Büyük ihtimalle İpek Yolu üzerindeki Nasturi kiliselerinde konaklamayı planlayan Bar Sauma ve Markos'un seyahat masraflarını nasıl karşılayacaklarına dair bir hazırlıkları yoktu tamamen safiyane bir şekilde çıktıkları bu inanç yolculuğunda Tanrı'nın onlara yardım edeceğine dair inançları tamdı.

Moğol Yüzylında Rabban Bar Sauma ve Markos'tan Önce Çin'den Batı'ya Giden Seyyahlar ve Seyahatleri

Dünyanın en eski medeniyetlerinden Çin özellikle yakın komşuları olmak üzere doğunun önemli medeniyetleriyle tarih boyunca etkileşim içinde olmuştur. Çin'in batısındaki medeniyetlerle olan etkileşimini ise Çinli tarihçilerin kaleme aldığı Han yıllıkları ile seyyahlar ve onların tuttıkları notlar sayesinde öğrenmekteyiz. Bu bağlamda bahsi geçen birçok Çinli seyyahın notları günümüze ulaşmıştır. Burada bizim için önem arz eden seyyahlar Moğol yüzylında Çin'den Orta Asya'ya seyahat edenlerdir⁴⁰. Bu seyyahlardan birkaçının ismini vermek gerekirse

- Moğollara bürokrat olarak hizmet eden Ye-lü Ch'u ts'ai (1189-1243)'nin 1219-1224 yılları arasında Cengiz Han ve ordusuyla Orta Asya'ya gittiğindeki gözlemlerini aktardığı Si Yu Lu (Batıya Yolculuğun Kayıtları-Account of Journey to the West).

- Kin imparatorunun 1220 yılında Cengiz Han'a gönderdiği elçi Wu-ku-sun Chung tuan tarafından kaleme alınan ve 1295 yılında Liu K'i tarafından aktarılan Pei Shi Ki (Kuzeye Giden Sefaret Heyetinin Notları/Notes on an Embassy to the North). Hindikuş Dağları'na kadar ulaşmıştır.

- Taocu rahip K'iu Cha'ng Ch'un Cengiz Han'ın daveti üzerine İrân'a ve Hindistan sınırlarına 1221-1224 yılları arasında yaptığı seyahatin kayıtları Hsi Yu (Batı Memleketleri) Chi. Müritlerinden Li Chi ch'ang tarafından kaleme alınmıştır⁴¹.

- 1259 yılında o sırada Abbasi Halifeliği'ni devirmeyi yeni başarmış kardeşi Hülâgû'ye bir elçi gönderen Mengü Han'ın elçisinin ismi Ch'ang-te idi. Elçi döndükten sonra yolcuğun raporu Li Yu tarafından Si Shi Ki (Batıya Giden Bir Sefaret Heyetinin Notları) adıyla aktarılmıştır.

- Son olarak, bir Moğol subayı Ye-lu Hi liang'ın, Orta Asya'daki 1260-1262 yılları arasında yaşadığı maceraların kaydedildiği biyografisi⁴².

39 *The History of Yaballaha III.*, s. 32-33; *The Monks of Kúblâi Khân*, s. 133-135.

40 Doğal olarak daha önceki dönemlerde de Çin'den batıya seyahatler olmuştur. Bununla ilgili şu çalışmaya bakılabilir. Zafer Saraç, *Bazı Çin seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme (M.Ö. 139-M.S. 984)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2019.

41 Bu seyahatnamenin Türkçesi ve tetkiki için bkz. Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı. Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, Tercüme ve Notlar Gülşah Hasgöçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

42 Yukarıda bahsi geçen seyyahlar ve seyahat notları hakkında bkz. E. Bretschneider, *Notes on Chinese Mediaeval Travellers to the West*, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1875, s. 9-163.

Tüm bunlarla birlikte yukarıdaki bilgilere matuf olmak üzere söz konusu seyyahlar ve notlarıyla birlikte Çin edebiyatında karşılaştığımız tüm seyahat anlatıları, kökenlerini askeri seferlere, Çin imparatorlarının resmi görevlerine veya Hindistan'ı ya da Asya'nın kutsallıklarıyla ünlü diğer bölgelerini ziyaret eden Budist ve diğer hacıların ziyaretlerine borçludur⁴³. Bahsi geçen kayıtlar genel olarak değerlendirildiğinde kayıtların Asya'nın doğusu ve Batısı arasında sınırlı kaldığı söylenebilir. Buna rağmen Asya'nın kadim coğrafyasına ilişkin çok değerli bilgiler içerdiğini de ifade etmek gerekir. Elimizdeki bilgiler ışığında orta çağda Çin kökenli hiçbir seyyahın Hristiyan Avrupa hakkında bir yazı kaleme almadığını söylemek mümkündür.

Batıya Yolculuk

İkili ilk olarak Hanbalık'a gelerek buradan Markos'un şehri olan Kawshang'a gittiler. Burada şehrin hâkimleri aynı zamanda Kûbîlây Han'ın damatları olan Künboğa⁴⁴ ile İfoga (İboğa)⁴⁵'ya iki rahibin geldiği haber verildi. Bu haber gelince hâkimler kendi habercilerini gönderip iki rahibin kampa getirilmesini istediler. Bar Sauma ve Markos'un Kudüs'e gitme niyetlerini öğrenince onları vazgeçirmeye çalıştılar. Hatta Kûbîlây Han'ın batıdan rahip ve keşiş getirmeye çalışırken⁴⁶ mevcut rahiplerin gitmesinin bu politikaya ters olduğundan bahsederek onları vazgeçirmeye çalışsalar da yoksul rahiplerin vazgeçmediğini görünce onlara kabul etmek istememelerine rağmen binek hayvanları, gümüş, altın ve giysi gibi hediyeler verdiler. Tanrı'ya sonsuz güvene sahip olan iki seyyahın seyahat masrafları bu şekilde temin edilmiş oldu. Kendilerine verilen hediyelerle ayrılan Bar Sauma ve Markos daha sonra Tangoth şehrine sonra içilebilir su kaynakları oldukça sınırlı olan Loton ülkesine daha sonra da Hoten⁴⁷'e vardılar. Bu esnada Kûbîlây Han ve Ögedey hanesinden Kaydû'yla beraber hareket eden Çağâtây hanı Dua (Duva)⁴⁸ arasında savaş patlak verdi⁴⁹. Bu durum yolların güvensizliğine yol açmış, kervan yollarının kapanmasına neden olmuştur. Altı aylık bir müddetten sonra ortamın biraz düzelmesiyle yolculuklarına devam etme imkânı bulan iki yoldaş

43 E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 1, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1888, s. 4.

44 Güneşe tapan.

45 Aya tapan.

46 Kûbîlây Han Marco Polo'nun ve babası Nicolo ve amcası Mafeo'yu Papaya elçi olarak gönderirken ondan 100 din adamı istemişti. Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 54, 211-212.

47 Çin kültüründe takmanın uğur getirdiğine inanılan ve şifa kaynağı olarak görülen yeşim taşının çıkarıldığı tarihi bir kenttir., E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 2, s. 47-49; Ahmet Taşağıl, "Hoten", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, 1997, s. 251-253.

48 Metinde Oko olarak geçmektedir. 1277 ya da 1282-1307 yılları arası Kaydû'nun yarlığıyla Çağatay hanı.

49 Çağâtây ve Kûbîlây hanlıkları arasında Ögedey hanesinden Kaydû'nun da Çağâtâylılar lehine dahil olduğu uzun savaşlar olmuştur. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 319-321). bak

buradan Tarım Havzası⁵⁰'nin en önemli yerleşim yeri vaha şehri Kâşgar⁵¹'a gelmişler⁵² ve şehrin yağmalandığını görmüşlerdir. Artık Kûbîlây Han'ın mutlak egemenlik alanı dışına çıkan rahipler Moğollar arasındaki çatışma ortamının yarattığı tehlikelerden korunmak için Orta Asya'da ve Çağâtây topraklarında söz sahibi olan Ögedey Hanesinin lideri Kaydû⁵³'nun Talâs yakınlarındaki kampına gelen ikili, güvenli yolculuk için yazılı belge⁵⁴ istediler⁵⁵. Ancak kaynaklarda bu belgeyi alıp almadıklarına dair bir bilgi yoktur.

Aslında iki rahibin bulunduğu alan tam bir çatışma bölgesiydi. Hatta 1268'den itibaren Moğollar arasında başlayan çatışmalar 1288 kışından itibaren Kûbîlây Han'ın bölgedeki kıtlık ve gelir-gider arasındaki dengesizlikler yüzünden geri çekilmesine kadar şiddetli bir biçimde sürdü. Kûbîlây Han bahsi geçen tarihten sonra Hotân, Kâşgar ve Beşbalık'taki kolonilerini bırakarak Orta Asya'dan çekilmek durumunda kalmıştır⁵⁶. Fakat Kûbîlây Han'ın çekilmesi Moğollar arası çatışmaları sona erdirmeydi. Hatta ilerleyen yıllarda çatışmalar o kadar şiddetlenmiştir ki Marco Polo bile 1292'de ülkesine dönüş yolculuğunda kara yolu yerine deniz yoluyla İrân'a gidebilmiştir⁵⁷. Yine 1291 yılında Venedik'ten yola çıkan Montecorvino aynı şekilde yolların kapalı olmasından dolayı Hindistan'a gelerek buradan deniz yoluyla Çin'e varabilmiştir⁵⁸.

İki rahip yorgunluklarına eklenen korku ile birlikte, büyük zorluklarla ve sahip olduklarının büyük bir çoğunluğunu kaybederek Horâsân'a geldiler. Burada Tûs şehrine komşu Aziz Mar Seyhon Manastırı'na gittiler, burada yaşayan rahipler ve piskopos tarafından müşfik bir şekilde ağırlandılar. Oradaki Nasturî inancına mensup dindaşlarının sohbetleriyle mutlu olduktan sonra Âzerbâyecân'a gitmek üzere yola çıktılar. Böylece oradan Bağdâd'a ve Patrik Mar Denha (Denkha)⁵⁹'nin yanına

-
- 50 910,000 km² yüzölçümüne sahip Çin'in uzak batısında Sincan Uygur Özerk Bölgesinde, doğudan batıya 1,000 km boyunca uzanan büyük bir elips şeklinde çökelti havzadır.
- 51 E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 2, s. 45-47.
- 52 Çağâtây toprakları Mâverâû'n-nehr dışında Hârezm'in ve Horâsân'ın bazı kısımları, Uygur şehirleri Kâşgar ve Bedihsân ile İndus'a kadar uzanan Gazne eyaletinden oluşmaktaydı. E. E. Oliver, "The Chaghatai Mughals", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Volume 20, No. 1 (1888), s. 77. Çağâtâylıların sahip olduğu coğrafya hakkında daha ayrıntılı bilgi için aynı makalenin 79. ve 88. sayfaları aralığına bakılabilir. Ayrıca bkz. Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 33-35.
- 53 Ögedey'in mirasçısı olan Kaydû, Kûbîlây'a meydan okuyarak 30 yıla yakın Ögedey hanesi ve Çağâtây Kağanlığı'nın Orta Asya'ya hükmetmesini sağlamıştır. Kaydû ve mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher P. Atwood, "Qaidu Khan", *EMME*, s. 444-445; P. D. Buell, "Qaidu, II", *HDMWE*, s. 218-219; E. E. Oliver, "a.g.m.", s. 97-104.
- 54 Burada kastedilen bir payza olabilir.
- 55 *The History of Yaballaha III.*, s. 33-36; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 135-140.
- 56 Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, London 1997, s. 44-45.
- 57 Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 67-70; 'Abbâs İkbâl Aştıyani, *Târîh-i Mogûl. Ez-hamle-yi Çingîz tâ teşkil-i devlet-i Timûr*, Tahran 1364/1996, s. 244; Thomas T. Allsen, *a.g.e.*, s. 29-30; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (T. Terc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 409-410; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu. Attilâ, Cengiz Han, Timur*, TTK, Ankara 2011, s. 316.
- 58 Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. 224.
- 59 1265-1281 yılları arasında Nasturi patriği. Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *a.g.e.*, s. 94-95 bak H. Gismondî, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 70-71. Bar Hebraeus, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 18.

geçebileceklerdi. Tam bu sırada Mar Denha'nın Hûlâgû Han'ın Âzerbâyçân'daki başkenti Merâğa'ya gelmesiyle, talihin bir tesadüfü olarak orada karşılaştılar⁶⁰.

İki rahip için buraya kadar olan yolculuk kazasız belasız ama oldukça zorluydu. Bazen atlarını günde iki ya da üç kez değiştirmek zorunda kalıyorlardı hatta bazen iki-üç gün hiçbir insanla karşılaşmadıkları oluyordu. Orta Asya'nın zorlu coğrafyasında Moğol menzil ve posta karakollarını⁶¹ takip ederek ya da Morco Polo'nun bahsettiği gibi yolların belli olması için Kûbîlây Han'ın iki ya da üç adımda bir diktirdiği ağaçları⁶², çöllerde ve taşlık alanlarda işe taştan ve sütundan işaretleri takip ederek ilerlemişlerdi. Yol güzergahlarında Nasturi kiliseleri olması onlara büyük yardım sağladı. Her ne kadar Nasturiler buldukları her yerde azınlık olsalar da İpek Yolu boyunca organize olmuşlardı. Diğer yandan Ögedey'in torunu Kaydû ve Kûbîlây Han arasında 1268 yılından itibaren başlayan savaşların yanında⁶³ İlhanlıların Çağataylılarla Duva Han zamanındaki çatışmaları Orta Asya'yı mücadele alanına dönüştürmüştü. İpek Yolu üzerindeki yolculuklar bu yüzden artık güvensiz ve tehlikeliydi.

Rahipler, Mar Denha'nın izniyle Bağdâd'daki Mar Mari Manastırı'ndaki mezarları ziyaret için izin isteyip ayrıldılar. Bağdâd'a vardıklarında Koke'deki Büyük Kilise'ye gittiler. Mar Mari Manastırı'na gidip o şehrin mezarlarından (kalıntılar, kutsal emanetler?) dua aldılar. Oradan sonra geri dönüp Beth Garmay'daki Mar Ezekyel'in (Dakok yakınlarındaki peygamber) mezarını da ziyaret ettiler. Oradan Erbil ve Musul'a geçtiler. Daha sonra Sincar, Nisibis ve Mardin'e geçerek ikinci bir İsa olarak adlandırılan Mar Awgin'in tapınağındaki kemiklerle kutsandılar; devamında Beth Zabhdây'ın Ceziresi'ni geçerek oradaki tüm tapınaklar, manastırlar, kutsal evler, rahipler ve piskoposlar tarafından kutsandılar. Burada zorlu yolculuklarının sona ermesinden dolayı bir şükür nişanesi olarak masalar dolusu yiyecek dağıttılar, gittikleri yerlerde zekât ve adaklarını verdiler. Tar'il'in Mar Mihael kutsal manastırına geri döndüler. Orada bir oda aldılar ve her ne kadar beklentilerinin sonuna henüz gelmemiş olsalar da yolculuğun geri kalanı için oradaki keşişler tarafından eğitildiler⁶⁴. Buraya kadar olan yolculuklarında çok zorluklar çeक्सeler de onların Kudüs'e olan yolculuklarını duyanlar onlara ilgi gösteriyor ve kutsal amaçlarına yardımcı olmak için ellerinden geleni yapmak için çalışıyorlardı.

Bu arada Katolikos Mar Denha, Bar Sauma ve Markos'un takva içerisindeki yaşamlarından haberdar olunca onları İlhan Abâkâ'ya pukdane adı verilen atama yazısını almak için Çin'den gelen ve Nasturi Kilisesi⁶⁵nin büyüklüğünün canlı bir kanıtı olan bu iki rahibi gönderdi. Abâkâ Han'ın huzuruna varıp istenen belgeleri alan ikili beraberlerinde gelen Mar Denha'nın elçisine belgeleri vererek buradan Kudüs yolculuklarına devam ettiler. Büyük ihtimalle Karadeniz sahillerine ulaşım buradan binecekleri bir gemiyle Kudüs'e ulaşmak isteyen ikili, ilk olarak Animto (Ani) şehrine gelerek, yolculuklarını daha güvenli hale getirmek için Beth Gurgaye'ye (Gürcistan) yöneldiler.

60 *The History of Yaballaha III.*, s. 36-37; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 140-141.

61 Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 259-265.

62 Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 266-267.

63 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 75-76, 104-109.

64 *The History of Yaballaha III.*, s. 37-39; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 142-143.

65 Teolojik nedenlerden ziyade siyasi sebeplere dayanan bu gelişme sonucunda oluşan bu Kilise "Nasturi Kilisesi" adıyla meşhur olmasına rağmen kendini "Doğu Apostolik Kilisesi" diye nitelendirmiştir. Ramazan Adıbelli, "Doğu Hıristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış", Milet ve Nihal, Cilt 10, Sayı 2, 2013, s. 137.

Ancak bölge sakinlerinden yolların güvenli olmadığı, katiller ve hırsızlar tarafından tutulduğunu öğrenerek Bağdâd'a Mar Katolikos (Mar Denha)'un yanına dönerek durumlarını arz ettiler. Bu arada akıllarında hala Kudüs'e gitme fikri olan Bar Sauma ve Markos hakkında Mar Denha'nın farklı bir planı vardı. Mar Denha, Markos'u ve Bar Sauma'yı Nasturi kilisenin temsilcisi olarak Çin'e geri göndermek istiyordu hatta bunun için 1280 yılında Markos'a Yabh-Allaha ismini vererek onu Kati (Kuzey Çin) Piskoposluğu⁶⁶ Metropoliti rütbesi ve Ong'u -yani Kuzey Çin ve Öngüt Ulusu-, Bar Sauma'ya genel ziyaretçi unvanı verdi. Fakat Mar Denha'nın planı İlhanlılar ve Çağâtâyîliler arasındaki savaş yüzünden⁶⁷ uygulamaya konulamadı. Abâkâ Han ve Barâk Han arasındaki savaş ve yolların kapalı olması nedeniyle yoldaşlar geri dönerek Tari'il'deki Mar Mihael Manastırı⁶⁸'na geri döndüler ve on iki sene boyunca orada ikamet ettiler.

Tüm bu olaylar sırasında Mar Denha Bağdâd'da uzun süredir hastalıkla mücadele ediyordu. Markos ise piskoposluk cübbesini (Birona/Birouna) ve son zamanlarını yaşadığı anlaşılan Mar Denha'nın duasını almak için Bağdâd'a gitti. Oraya vardığında Mar Denha'nın öldüğünü ama henüz cenaze töreninin yapılmadığını öğrenince aceleyle törene yetişti (24 Şubat 1281)⁶⁹. Ertesi gün metropolitlerin de hazır olduğu bir katolikos seçimi yapıldı. Birçok aday olmasına rağmen ilginç bir biçimde Markos seçimde hazır bulunanların ittifakıyla katolikos olarak seçildi. Bu seçimde, onun Nasturi doktrinleri ya da Süryanice konusundaki büyük eksiklerine rağmen dünyanın efendileri Moğolların dili, yönetimleri ve adetleri konusundaki bilgisi etkili oldu. Bu, Moğolların desteğini sağlamak isteyen Nasturiler için oldukça akıllıca bir seçimdi.

Mar Yabh-Allaha unvanı verilen Markos daha sonra katolikos makamına atanması için onay almak üzere Âzerbâyçân'da olan Abâkâ Han'ın yanına rahiplerle birlikte gitti. Karadağ'da Siyah Kuh olarak bilinen yerde ilhanın huzuruna çıkarak, atama onayıyla beraber ilhanın birtakım taltiflerine mazhar oldu. Ardından Bağdâd'da bulunan Koke kilisesinden mutad törenlerle Süryanilerin dini lideri olarak tahtta oturdu (Kasım 1281)⁷⁰.

Moğollar/İlhanlılar ve Avrupa⁷¹

Cengiz Han, 13. yüzyılın başında tüm Moğolları hâkimiyeti altında topladıktan sonra fetih hareketlerine girişerek Kuzey Çin'deki Kin Devleti'ni, Uygurların İdikut Devleti'ni ve Kara-hîtây Gurhan'ı tabiiyeti altına almıştır⁷². Bu arada batıya bir sefer düşünmeyen Cengiz Han, gönderdiği 450 kişilik tüccar kafilesinin Otrar valisi Kayır Han lakaplı İnalıcık tarafından katledilmesi üzerine Akdeniz kıyılarına kadar uzanacak Moğol askerî harekâtının başlaması emrini vermiştir. Dünyaya

66 Kûbilây Han, 1275 yılında Pekin'de Doğu Süryani başpiskoposluğunu kurdü ve başına Metropolit olarak Mar George'u atadı. Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *a.g.e.*, s. 87.

67 Reşîdu'd-dîn/'Alî-zâde, s. 107-140.

68 Bugünkü Musul'dadır.

69 Bar Hebraeus, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 21.

70 *The History of Yaballaha III.*, s. 39-40; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 144-145.

71 Burada İlhanlı-Avrupa ilişkilerini tüm yönleriyle ele almamız tabii ki imkânsız. Bu yüzden daha ileri okumalar için bkz. Jean Richard, *La Papauté et les Missions D'orient au Moyen Age XIIIe-XVe siècles*, École Française de Rome Palais Farnèse, 1998; Adil Hilal, *Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam Dünyasına Etkileri*, T. Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019; Alican Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2018.

72 René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 221-228, 237-246.

egemen olma ve yayılma arzusundaki Moğollar, verilen emir üzerine Cengiz Han'ın oğulları Cuci, Ögedey ve Çağâtây önderliğinde 1219 yılında Kâşgar ve Bâlâsagûn üzerinden Buhârâ'ya, 1220 tarihinde Semerkand'a girmişlerdir. Daha sonra Banakent, Hocent, Horâsân, Merv, Tûs ve Hârezm gibi önemli şehir ve bölgeler birbiri ardına Moğolların eline geçmiştir⁷³. Hârezmşâh Alâeddin Muhammed'i bertaraf eden Moğollar, ardından batıya doğru yönelerek Âzerbâycân ve Kafkasya topraklarını ele geçirmişlerdir⁷⁴. Karadeniz'in kuzeyinden de ilerleyişlerine devam eden Moğol birlikleri, 1222-1223 yıllarında Alanlara karşı harekete geçerek Sudak'ı ele geçirmişler, sonrasında 1223'te Kalka Meydan Savaşı'nda bölgedeki Rus nüfuzuna darbe vurmuşlardır. Ancak İrân Platosu, bu sıralarda Moğol egemenlik sahası içine dâhil edilememiştir. Cengiz, 1225 tarihinde Tangutlara karşı sefere çıktıysa da bu bölgeyi ele geçirmeden biraz önce 1227 tarihinde hayatını kaybetmiştir⁷⁵. Onun ölümünün ardından 1229'da yapılan kurultayda Moğol tahtına üçüncü oğlu Ögedey geçmiştir⁷⁶. Babası dönemindeki akınları devam ettiren Ögedey (1229-1241), bu doğrultuda doğuda Kuzey Çin'e batıda ise Rusya steplerine askerlerini göndermiştir. Diğer yandan Gürcistan ve Ermenistan'ı zapt ederek İrân ve Âzerbâycân'daki Moğol hâkimiyetini güçlendirmiştir⁷⁷. Ögedey'in ölümünden sonra karısı Töregene, yeni hükümdarı belirlemek için toplanacak kurultaya kadar yönetimi üzerine almıştır. 1246'da toplanan kurultayda Göyük seçilmiş doğu ve batı taraflarına atama yaparak yayılma siyasetine devam etmiş ancak iki sene sonra ani ölümü kayda değer bir sonuç almasına imkân vermemiştir.

1251 yılında yapılan kurultayda Moğol tahtına çıkışının ardından Mönge(Mengü), durgunlaşan Moğol akınlarnı yeniden canlandırmak için kardeşlerinden Kûbîlây'ı Çin'e gönderirken, diğer kardeşi Hülâgû'yu batı fütuhatını devam ettirmesi için İrân'a göndermiştir. Hulagü, Moğolların şube devleti İlhanlıları ihdas etmesinin ardından evvela Alamut kalesini ele geçirerek İrân'daki İsmâ'îlîlere son vermiş, akabinde 1258 yılında Bağdâd'ı ele geçirerek halife el-Mu'tasım Billah'ın yönettiği Abbâsî hilafetini yıkmıştır. Sonrasında Suriye'ye doğru yönelen Moğol ileri harekâtı, Memlûklar tarafından Filistin'de 25 Ramazân 658/3 Eylül 1260'ta 'Ayn-ı Câlût Savaşı'nda durdurulmuştur⁷⁸. Bu yenilgi Moğolların Cengiz Han'la ortaya çıkışından beri bir ilki yani Moğolların ilk defa bir meydan savaşında yenilgisini ifade etmiştir. Her ne kadar asker sayısı olarak iki taraf arasında orantılı olmasa da Moğollar daha önceleri birçok kez dünyanın farklı köşelerinde bu meselenin üstesinden gelmişti. Diğer yandan 'Ayn-ı Câlût, Moğol politikalarında köklü bir değişime neden olmuştur. Daha önceden müzakeresiz bir şekilde dünya halklarının boyun eğmesini isteyen Moğollar, askeri güçleri ve taktiklerinin Memlûklar karşısında yetersiz kalması üzerine zorunlu olarak müttefik aramaya, dolayısıyla daha önce tebaası olarak gördükleri diğer milletlerle diplomasiye yönelmiştir. Bu minvalde, Memlûklar karşısında Avrupalılar ve onların

73 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi. El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Cilt 12, T. Terc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Cilt 12, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, s. 316-325; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara 2000, s. 229-285; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D. Yıldız, İstanbul 1981, s. 428-451; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 247-250; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas. Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 135-172; J. A. Boyle, "Djalâl Al-Dîn Kh"ârazm-Shâh", *EL*, Cilt 1, s. 392-393.

74 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, Cilt 12, s. 329-334, 456-461; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 254-255.

75 René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 255-257.

76 D. O. Morgan, "Ögedey", *EL*, Cilt 8, s. 162.

77 René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 265-272.

78 B. Spuler, "İlkhâns", *EL*, Cilt 3, s. 1121; H. Ahmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 210-310.

Ortadoğu'daki uzantıları Haçlı Devletleriyle ittifak kurma çabaları başlamıştır.

Avrupa'yla ve Haçlılarla ittifak fikri Moğollar için yeni değildi. 1248'lerin sonunda bir Moğol komutanı olan Elcigidey, Ortadoğu'daki direnişler karşısında VII. Haçlı Seferi nedeniyle Kıbrıs'ta bulunan son hazırlıklarını ve müttefiklerle son görüşmelerini yapan Fransa kralı IX. Louis (Saint)'e Markos ve David adında iki Nasturi elçiyi Farsça bir mektupla Müslümanlara karşı ortak bir sefer teklifi için göndermişti⁷⁹. Bu bağlamda İlhanlılar adına Avrupa'yla ilk temas kuran Hûlâgû Han olmuştur. Hûlâgû Han, 1262 yılında Fransa Kralı IX. Louis⁸⁰'e elçiyle birlikte bir mektup⁸¹ göndermiştir⁸². Bu mektubun gerekçesi ise Hristiyan ve Moğol birliklerinin birleşerek Memlûklara karşı saldırı yapılabilmesidir. İlhanlı hükümdarı Hûlâgû, Fransız kralına Memlûkların [Babil sıçanları mağralarından çıkararak] aniden ortaya çıkarak Fransız sahalarına saldırdıklarını hatırlatarak Fransız donanmasının Mısır'ı denizden ablukaya almasını önermiştir⁸³.

Hûlâgû Han, sadece Fransa Kralı IX. Louis'e mektup göndermekle yetinmemiş, 1262-1263 yıllarında Papa IV. Urban⁸⁴'a da bir mektup göndermiştir. Bu mektup vesileyle İlhanlılar,

-
- 79 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 15; Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *a.g.e.*, s. 91; Rémusat Abel, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens, et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Premier Mémoire. Rapports des princes chrétiens avec le grand empire des Mongols, depuis sa fondation sous Tchिंगgis-khan, jusqu'à sa division sous Khoubilai", *Histoire et mémoires de l'Institut royal de France*, tome 6, 1822. s. 435-436.
- 80 1226 yılında Fransa Krallığının başına geçmiştir. 1270 yılındaki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. Kansu Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamani*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2012, s. 126, dpn. 446.
- 81 Mektup için bkz. Paul Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu, Il-khan of Persia, to King Louis IX of France", *Viator*, 11, 1980, s. 245-259; *Letters from the East. Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, (İng. Terc. Malcolm Barber-Keith Bate), Ashgate Publishing, Ashgate 2010, s. 157-159.
- 82 George Lane, *Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran. A Persian Renaissance*, London and New York, 2003, s. 44; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhānid War, 1260-1281*, Cambridge 2004, s. 95; Reuven Amitai, "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement", *The Mongols in the Islamic Lands. Studies in the History of the İlkhānate*, Hampshire-Burlington 2007, (XIII), s. 50; Charles William Connell, *Western Views of the Tartars. 1240-1340*, Rutgers University, Department of History, (Basılmamış Doktora Tezi), New Jersey 1969, s. 163-164; Abdülkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Samsun 1987, s. 127.
- 83 Felicitas Schmieder, *Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlands vom 13. Bis in das 15. Jahrhundert*, Sigmaringen 1994, s. 90; *Letters from the East.*, s. 159; Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 107; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks.*, s. 95; Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, London and New York, 2004. s. 166; George Lane, *a.g.e.*, s. 44; Paul Meyvaert, "a.g.m.", s. 249; Jean Richard, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", *Journal des savants*, No: 4, Paris 1979, s. 296-297; Jean Richard, "The Mongols and the Franks", *JAH*, Volume 3/1, Wiesbaden 1969, s. 52-53; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 556; Denise Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaq: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, Vol. VII/2, Brill, Leiden 2005, s. 152; James D. Ryan, "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia", *JRAS*, 8/3, November 1998, s. 413; Reuven Amitai, "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement", s. 50; Reuven Amitai, "Hulāgu Khan", *Elr.*, Volume 12, New York 2004, s. 556; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 126-127. Ayrıca bkz. Igor de Rachewiltz, *Papal Envoys to the Great Khans*, Stanford University Press, California 1971, s. 151.
- 84 "IV. Urbain/IV. Urban"; 1261-1264 yılları arasında papalık görevinde bulunmuştur. Fransa, Troyes'lidir. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Die Frankengeschichte Des Raşîd ad-Dîn*, (Almancaya Terc. Karl Jahn), Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1977, s. 91; Peter Jackson, *a.g.e.*, s. 370; Halim Işık, *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul

Hûlâgû döneminde Avrupa'yla birlikte Avrupa Hristiyanları'nın dinî lideri Papalık kurumuyla da ilk kez temas kurmuşlardır. Elçinin (Macaristanlı Yazar John) getirmiş olduğu mesaj ilk önce Sicilya Kralı Manfred (Manfred of Sicily)'e sunulmuş, ardından mektubun içeriği papaya sözlü olarak nakledilmiştir⁸⁵. Mektupta Hûlâgû Han, Memlûklâr üzerine giderek Mısır topraklarını alma niyetinden bahsetmiş ve kutsal topraklar Kudüs'ü Müslümanlardan alıp Hristiyanlara geri vermeyi taahhüt etmiştir⁸⁶.

Hûlâgû'nün ardından tahta çıkan Abâkâ Han'ın iktidarının ilk yıllarında Memlûklarla ilgili stratejik değişiklik yaptığı görülmüştür. Altın Orda Hanlığı ile mücadele eden Abâkâ Han, güney komşusu Memlûklarla yeni bir sorun yaşamamak için ilki H. 664/M. (Ağustos/Eylül) 1266 yılında⁸⁷ ikincisi ise yaklaşık iki sene sonra H. 667/M. 1268-1269 yılında Memlûk Sultanı Baybars'a sulh teklifinde bulunmuştur. Hatta ikincisinde tehditkâr bir dil kullanan Abâkâ, Sultan Baybars tarafından kesin şekilde reddedilmiştir⁸⁸. Bu durum karşısında İlhan Abâkâ'nın Memlûklara karşı başta Haçlılarla, Papalıkla ve Avrupalı devletlerle olmak üzere ittifak kurma yoluna gitmiş, ayrıca Bizans İmparatorluğu ve Ermeni Krallığı'nı kendi safına çekmeye çalışmıştır. Bu noktadan itibaren Abâkâ dönemi İlhanlı-Avrupa ilişkileri İlhan Hûlâgû döneminde kaldığı yerden süratle devam edecek ve elçi teatileri oldukça artacaktır.

-
- 2006, s. 114. Papalığın kronolojisi için ayrıca bkz. Halim Işık, *a.g.e.*, s. 94-116.
- 85 Felicitas Schmieder, *a.g.e.*, s. 93; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 151; Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 107; Peter Jackson, *a.g.e.*, s. 166; Jean Richard, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", s. 298; George Lane, *a.g.e.*, s. 48; Hasan Cevâdî, "İrân ez-dîdgâh-i seyyâhân-i Orûpâ'î der-dovre-yi İlhân", *BT*, VII/4, Tahran 1351/1972, s. 17; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 22; Reuven Amitai, "Hulâgu Khan", s. 556; James D. Ryan, "a.g.m.", s. 413; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 556.
- 86 Jean Richard, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", s. 297; Jean Richard, "The Mongols and the Franks", s. 53; Paul Meyvaert, "a.g.m.", s. 250; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 556; Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 108; James D. Ryan, "a.g.m.", s. 413.
- 87 el-Makrizî, Takiyüddin Ahmet b. 'Ali (öl. 845/1442), *Kitab-üs sülûk li Ma'rifeti duval-el-Mülûk*, Yay. Muhammed Mustafa Zaide, Kahire 1936-1938, (T. Terc. Zakir Kadiri Ugan), Cilt 1, Kısım: II, TTK, Tercüme bölümü, (Yayınlanmamış tercüme), s. 258; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks.*, s. 120; Anne Falby Broadbridge, *Mamluk Ideological and Diplomatic Relations with Mongol and Turkic Rulers of the Near East and Central Asia (658-807/1260-1405)*, The University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Vol. I, (Basılmamış Doktora Tezi), Illinois 2001, s. 47; Kâzım Yaşar Koprman, "Memlûkler", *DGBİT*, Cilt 6, Kombassan Yayınları, İstanbul 1989, s. 459; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *TİD*, c. XVI, İzmir 2001, s. 39; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 110.
- 88 Ebû Zeyd Velîyü'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *el-İber. Târih-i İbn Haldûn*, (F. Terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), Cilt 4, Tahran 1383, s. 926; el-Makrizî, *a.g.e.*, Cilt 1, Kısım: II, s. 278; İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, Cilt 13, (T. Terc. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 438; İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, (T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 49; Rükneddin Baybars el-Mansûrî el-Hata-i ed-Devadarî, *et-Tufetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devlet't-Turkiyye*, (T. Terc. Hüseyin Polat), TTK, Ankara 2016, s. 56; Kâzım Yaşar Koprman, "a.g.m.", s. 459; Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, s. 159; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 176-177; André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (T. Terc. Turhan Ilgaz), Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 58-59; Cüneyt Kanat, "a.g.m.", s. 39; Anne Falby Broadbridge, *a.g.t.*, s. 49; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 110; Ahmet Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi. İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017, s. 157. İbn Kesîr'in nakettiğine göre Sultan Baybars, Abâkâ Han'ın elçilerine cevaben şunları söylemiştir; "Ona bildirin ki; halifeden aldığı arazileri ve diğer İslâm topraklarını elinden alıncaya kadar hep peşinde olacak ve onu takip edeceğim"! (İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 438).

Özellikle Hristiyanların kutsal topraklar yüzünden Memlûklara olan düşmanlıklarını kullanmak isteyen Abâkâ, bu minvalde papalık vasıtasıyla Avrupa ile ittifak arayışlarına yönelmiştir. İlki 1267'de Papa X. Grégore'e gönderilen elçilik heyetini 1274 ve 1276 yıllarında gönderilen elçilik heyetleri takip etmiştir. Aynı şekilde Papa III. Nikolaus'un gönderdiği elçilik heyeti 1278'de Abâkâ'ya gelmiş fakat papalıkla istenilen ittifak anlaşmaları hakkında bir türlü olumlu sonuç alınamamıştır⁸⁹.

Avrupa'nın Outremer adı verilen Ortadoğu'daki uzantıları Haçlı devletleriyle sıcak temas Abâkâ zamanında da devam etmiştir. IX. Haçlı Seferi'ne iştirak etmesi nedeniyle Akka'da bulunan Prens Edward⁹⁰(d. 1239-öl. 1307), Abâkâ'ya Memlûklara karşı ortak bir saldırı için ittifak teklifinde bulunmuştur⁹¹. Bu teklife olumlu bakan Abâkâ, doğudaki Çağâtây saldırıları nedeniyle batıya geniş ölçekli bir harekât düzenleyememiştir⁹², ancak sayıları on bin ile on iki bin arasında değişen bir Moğol müfrezesini Suriye üzerine göndermekle yetinmiştir. Moğollar, bu saldırıda sınırlı başarı elde ettilerse de bu sefer sonunda Hristiyan güçler üzerindeki Memlûk baskısı biraz olsun hafiflemiştir. Edward, ölen babası III. Henry'nin yerine tahta geçmek üzere⁹³ Akka'dan Eylül 1272'de ayrılarak İngiltere'ye deniz yoluyla dönmüştür. Edward'ın İngiltere tahtına geçişinden istifade etmek isteyen Abâkâ, Memlûklara karşı ittifak arayışları için 1274'te sayıları onaltıdan az olmayan bir elçilik heyetini Prens Edward'a yazılmış bir mektupla⁹⁴ birlikte Avrupa'ya göndermiştir. Papa'nın 1274'teki Lion konsiline katılan ve Hristiyanların dini liderine hitaben yazılan mektubu sunan Moğol elçileri ardından İngiltere'ye Kral Edward'a ilhanın mektubunu takdim etmişlerdir. Edward, bu mektuba 26 Ocak 1275 tarihinde iyi temennilerinin de bulunduğu ve Papalığın yakında herhangi bir Haçlı seferi düzenlemesini beklemediğini ifade eden bir cevap yazmıştır⁹⁵.

Avrupa ile sıcak ilişkilerini devam ettirmek isteyen Abâkâ, 1276 yılında iki elçilik heyetini daha batıya göndererek Hristiyanların kutsal topraklardaki askeri birliklerini arttırmalarını tavsiye etmiş, kendisinin de bu kuvvetlere askeri destek vereceğini vaat etmiştir. Papa tarafından kabul edilen İlhanlı elçileri daha sonra Fransa kralı III. Philip⁹⁶ (d. 1245-öl. 1285) tarafından kabul edilmiş

89 Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, Cilt 1, s. 8; George Lane, *a.g.e.*, s. 47-51.

90 Uzun Bacaklı Edward lakabıyla da bilinen 1272-1307 yılları arasında hüküm süren İngiltere kralı. 1294'ten sonra keyfi davranışları, İngiltere'nin İskoçya ve Fransa ile savaşmasına neden olmuştur.

91 L. Lockhart, "The Relations Between Edward I and Edward II of England and the Mongol İl-khans of Persia", *IRAN. JBIPS*, Volume 6, London 1968, s. 24; Reuven Amitai, "Edward of England and Abagha Ilkhan. A Reexamination of a Failed Attempt at Mongol-Frankish Cooperation", *The Mongols in the Islamic Lands*, Hampshire-Burlington 2007, s. XI/75-82; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Cilt 3, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2008, s. 274; Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı İlişkileri", *Belleten*, Cilt 63, Sayı 237, TTK, Ankara 1999, s. 286.

92 L. Lockhart, "a.g.m.", s. 24.

93 Bu sebebin yanında Edward, Haşhaşilerin saldırısı sonucu yaralanmıştı. A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Moğollar XIII. ve XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, (Rusça'dan T. Terc. İlyas Kamalov), İstanbul 2005, s. 142.

94 İlhanlılar, Avrupa ülkeleriyle yaptıkları yazışmalarda gönderdikleri yazı ve mektupları Moğolca olarak kaleme almışlar ancak Farsça ya da Latince çevirisini de eklemeyi ihmal etmemişlerdir. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I. Selçuklular'dan Bizans'ın Sonra Erişine*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 182.

95 L. Lockhart, "a.g.m.", s. 24; Jacques Paviot, "England and the Mongols (c. 1260-1330)", *JRAS*, Volume 10, No. 3, 2000, s. 310-311; Steven Runciman, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 274, 294; Ali Aktan, "a.g.m.", s. 286-287.

96 Cesur Philippe (Philippe le Hardi) lakabıyla bilinen 1270-1285 yılları arası hüküm sürmüş Fransa kralı. Babası Fransa Kralı IX. Louis'le Tunus'a düzenlenen VIII. Haçlı Seferi'ne katılmış, babasının bu sefer

akabinde İngiliz sarayına gitmişlerdir⁹⁷. Söz konusu diplomatik temaslar sonunda Memlûklara karşı herhangi bir ittifak sağlamak mümkün olmamıştır.

Avrupa ile ittifak çabaları sonuçsuz kalan Abâkâ artık Suriye’de harekete geçme mecburiyeti hissetmiş, kendisine sadık Gürcü, Frank ve Ermeni krallıklarının askeri birlikleriyle desteklediği seksen bin kişilik bir orduyu kardeşi Mengû-tîmûr komutasında Memlûklar üzerine göndermiştir. Gönderilen ordunun Suriye’de Humus yakınlarında yenilmesi (Ağustos 1281) Abâkâ’yı son derece üzümü, bu durum kendisini içki ve eğlenceye vermesine sebep olmuştur. Bu da onun zamansız ölümüne neden olmuştur (1 Nisan 1282)⁹⁸. Humus yakınlarında yapılan bu savaş ayrıca İlhanlı Memlûk sınırlarının Fırat Nehri boyunca dengelenmesini sağlamıştır⁹⁹.

Abâkâ’nın 1282 yılında ölmesinden sonra, yerine Müslümanlığı kabul etmiş olan kardeşi Ahmed Tekûdâr geçmiştir. Annesi Nasturi olan Tekûdâr çocukluğunda vaftiz edilip *Nicolaus* adını almasına rağmen sonradan İslam’a ihtida ederek Ahmed adını almıştır. Zamanının çoğunu devlet işleriyle ilgilenmek yerine tarikat şeyhleriyle geçiren Ahmed Tekûdâr, yönetimi de annesi Kutı Hatun’a bırakmıştır. Ahmed Tekûdâr’ın İlhanlı tahtına çıkması aynı zamanda Memlûklar üzerindeki İlhanlı tehdidinin bir süre askıya alınmasına neden olmuştur. Memlûklarla dostane münasebetler tesis etmek isteyen Ahmed Tekûdâr, ilk olarak Memlûklara bir mektup yazarak barış teklifinde bulunmuş¹⁰⁰ fakat onun halisane niyetlerle yaptığı barış önerisi Memlûkların İlhanlılara

sırasında ölümü üzerine Fransa’ya dönerek tahta çıkmıştır.

- 97 L. Lockhart, “a.g.m.”, s. 24-25; Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 311; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 274.
- 98 David Ayalon, “Hims (The Battle of)”, *EP*, Cilt 3, s. 402-403; İbni Tagrıberdi, *a.g.e.*, s. 67-68; Reuven Amitai, *a.g.e.*, s. 187-201; Linda Northrup, *From Slave to Sultan. The Career of Al-Manşûr Qalâwûn and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart: Steiner 1998, s. 108-112; Ebülferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, T. Terc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 52; Abdullah Mesut Ağır, “Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281”, *Akademik Bakış*, Sayı 15, Celalabat 2008, s. 5-8; İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 499; André Clot, *a.g.e.*, s. 67; Reşîdu’d-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Ta’rîh-i Mübârek-i Gâzânî des Raşîd al-Dîn Faqlallâh Abî'l-Hâir. Geschichte der İlhâne Abâgâ bis Gaihâtü (1265-1295)*, neşr. Karl Jahn, 's-Gravenhage 1957, s. 40-41; Reşîdu’d-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, III, neşr. 'Abdu'l Kerim 'Ali-oğlı 'Alî-zâde, Bakü 1957, s. 162-163; Fahru'd-dîn Ebû Suleymân Dâvûd bin Tâcu'd-dîn Benâketî, *Târîh-i Benâketî (Ravzatu evlâu'l-elbâb fî ma'rifeti't-tevârih ve'l ensâb)*, neşr. Ca'fer Şi'âr, Tahran 1348, s. 436; Kerîmu'd-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, *Musâmeretu'l-ahbar ve musâyeretu'l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, TTK, Ankara 1999, s. 134-135; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *The Zafer-Nâmâh of Hamdallâh Mustaufî and the Il-Khân Dynasty of Iran*, (İng. Terc. L. J. Ward), Vol. II, University of Manchester Department of Near Eastern Studies, (Basılmamış Doktora Tezi), Manchester 1983, s. 260-261; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *Târîh-i guzîde*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1364, s. 592-593; İbn Fûvatî, *el-Havâdis'l-câmi'a ve'l tecâribu'n-nâfi'a fî'l-mi'atu's-sâbia*, (F. Terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), Tahran 1381, s. 248; el-Makrizî, *a.g.e.*, Cilt 1, Kısım: III, s. 29-30; İbni Tagrıberdi, *a.g.e.*, s. 67-68; İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 496-497; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, s. 90-93; Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, (T. Terc. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 487; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı. II. Yüzyıldan 1517'ye Kadar Yakınoğuşu*, (T. Terc. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 104; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 271-272; Mengû-tîmûr’un hezimetinden sonra Makrizî eserinde; İlhanlı kaynaklarında rastlamadığımız Abâkâ’nın sarfetmiş olduğu şu sözleri aktarmaktadır; “Keşke sen ve askerinin ölmüş olsaydı da bozguna uğrayarak ricat etmemiş olsaydın” (el-Makrizî, *a.g.e.*, Cilt 1, Kısım: III, s. 35).
- 99 Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 313.
- 100 İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 502; Şihabeddin b. Fazlullâh el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (T. Terc. ve Notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 406; Ebülferec-

olan güvensizliği ve bu hükümdarın iki yıllık kısa saltanatı yüzünden başarılı olamamıştır¹⁰¹. Buna rağmen bu kısa dönemde Mar Yahbh-Allaha ve Bar Sauma önemli bir tehlike atlatmışlardır. Teküder zamanında divan başkanı Bahaeddin Muhammed¹⁰²'in oğlu Şemseddin ve İlhanın baba diye hitap ettiği Şeyh Abdurrahman tarafından içerisinde Katolikos ve Metropolit olmak isteyen iki Nasturi din adamının da iştirak ettiği bir komployla Mar Yahbh-Allaha ve Bar Sauma'ya birtakım suçlamalarda bulunulmuştur. Buna göre iki rahip hala şehzade Argûn'a bağlıydılar ve Ahmed Teküder'i büyük Moğol hanı Kûbîlây'a şikâyet eden mektuplar gönderiyorlardı. Bu suçlamalara karşı Teküder'in herhangi bir tahkikatta bulunmadan Mar Yahbh-Allaha'ya verilen atama yazısı (pukdane) ile ona imtiyazlar sağlayan payzasına el konulması emrini verdiğini görüyoruz. Mar Yahbh-Allaha kendisine yapılan suçlamaların içeriği hakkında bilgi sahibi olduktan sonra mektupların onu Çin'e götüren elçiyle birlikte getirilmesini böylece suçsuzluğunun ortaya çıkacağını söyledi. Elçi Horâsân taraflarında beraberindeki mektuplarla bulunmasının ardından Nasturi Patriği III. Mar Yahbh-Allaha'nın suç konusu olabilecek herhangi bir yazı kaleme almadığı anlaşıldı fakat sürecin aşağı yukarı kırk gün sürdüğü bu zamanda Mar Yahbh-Allaha hapishanede tutuldu. Hatta Tekûdâr, onu idam etmeyi dahi düşündüyse de vezirleri ve annesi Kutı Hatun araya girerek bu fikirden vazgeçirdiler. Kısa süre sonra Nasturi Patriği III. Mar Yaballah ve beraberinde tutuklanan kişiler serbest bırakılmıştır¹⁰³.

Amcasının hükümdarlığını kabul etmeyen ve Abâkâ'nın en büyük oğlu olduğu için hanlık tahtına kendisinin oturması gerektiğini savunan Argûn, Tekûdâr'ın Müslüman kimliğine ve icraatlarına karşı oluşan muhalefetin de desteğiyle 1284 yılında amcasını öldürerek tahtı elde etmeyi başarmıştır. Argûn'un tahta çıkışıyla Ahmed Tekûdâr dönemi İslam taraftarlığı ve Memlûklarla iyi geçinme politikasından Abâkâ dönemi politikalarına bir dönüş olmuştur.

Argûn Han, Ahmed Tekûdâr zamanında kesintiye uğrayan müzakereleri yeniden canlandırmak ve sonuçlandırmak için 1285 yılında Papa IV. Honorius'a Bogagoc Mengilic, Thomas Anfossi ve tercüman Ugueto (Ugeto-Uguetus)'dan oluşan ve Kûbîlây Han'ın sefiri İsa Kilemeçi¹⁰⁴'nin de refakat ettiği bir heyeti göndermiştir. Elçiler ve tercümanın yanında mektup ve değerli hediyeler de gönderilmiştir¹⁰⁵. Argûn'un ortak hasımları Memlûklara karşı birlikte askeri bir harekate geçme

İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, T. Terc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 53-59(kontrol); Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince'den T. Terc. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 141; İlhan Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", *AÜ DTCF TAD*, Sayı 35, Ankara 2004, s. 106.

101 Ebülferec-İbnülibri, *a.g.e.*, s. 53-59.

102 Bu kişi Abaka Han dönemi veziri Sahip Şemsedin Cüveyni'nin oğlu olabilir. Bkz. Reşîdu'd-dîn/'Alî-zâde, s. 148.

103 *The History of Yaballaha III.*, s. 47-48; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 158-161; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 400; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 78-79; Bertold Spuler, *İran Moğolları.*, s. 239; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 353; Richard Foltz, *İpek Yolu Dinleri. Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim*, (İng. Terc. Aydın Aslan), Medrese Yayınları, İstanbul 2006, s. 60; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25.

104 İsa Çin'den Avrupa'ya giden ilk belgelenmiş gezgindir. Ancak doğum yeri büyük ihtimalle Kafkasya'dır. Bununla birlikte Rabban Bar Sauma daha ünlüdür çünkü kendisi seyahatini kaleme aldı. Hodong Kim, "İsa Kelemeçi. A Translator Turned Envoy between Asia and Europe", *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia. Generals, Merchants, Intellectuals*, Ed. Michael Biran-Jonathan Brack-Francesca Fiaschetti, Oakland, 2020, s. 255-269; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 222.

105 Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois

isteği papanın nezdinde herhangi bir karşılık bulmamıştır. Argûn adımlarının faydasızlığından yılmak yerine yeni elçilik heyetlerini göndermeye devam etmiştir.

Argûn Han döneminde İlhanlılar ve Avrupa arasındaki ilişkilerin zirve noktasına ulaştığını görüyoruz. Argûn tarafından batıya 1285 misyonu haricinde 1287, 1289, 1290 ve son olarak 1291 yıllarında dört elçilik heyetinin daha Memlûklara karşı askeri bir iş birliği isteğiyle beraber detayların belirlenip iki tarafın kuvvetlerinin buluşma yerini kararlaştırmak üzere gönderildiğini tespit edebilmekteyiz. Bununla birlikte Argûn Han'ın iş birliği isteğine Papa ile İngiliz ve Fransız kralları tarafından da elçiler gönderilerek cevap verilmiştir. Aslında Batı'nın da bu dönemde en az İlhanlılar kadar bu iş birliğine ihtiyaçları vardı. Memlûklar Şam taraflarındaki önemli Haçlı mevkilerini teker teker ele geçiriyordu. Haçlılar ise kapıdaki bu büyük tehlikeye rağmen iç meseleler ve çarpışmalarla uğraşıyorlardı¹⁰⁶.

Rabban Bar Sauma'nın Elçilik Görevi ve Avrupa Seyahati

Argûn Han 1285 misyonunda somut bir sonuç elde edememesine rağmen yeni bir elçilik heyetini göndermek istedi. Bu sefer Hristiyan Avrupa'yla bir din adamı vasıtasıyla iletişim kurmak isteyen Argûn Han bu itibarla Nasturilerin katolikosu Mar Yahbh-Allaha'tan uygun bir isim istedi. Mar Yahbh-Allaha'nın Moğollara karşı ilk ciddi sınavında önereceği ismin güvenilebileceği tek kişi olan Bar Sauma olacağı oldukça aşıkardı. Diğer yandan Nasturi kilisesi için İlhanlılara hizmet etme, şükranlarını gösterme ve kendilerini kanıtlama açısından oldukça büyük bir fırsattı. Kilise, 1258'ten itibaren Gazan'ın tahta geçtiği 1295'e kadar üzerlerindeki kısıtlamaların kaldırılması yanında olağanüstü bir refah dönemi yaşamıştı. Moğolların dini hoşgörü rejimi sayesinde Müslümanların bile çoğunlukta olduğu yerlerde vaaz verme ve dinlerini tanıtmaya imkânı buldular¹⁰⁷. Ayrıca İlhanlıların finansal desteği Nasturi kilisesinin idamesi için vazgeçilmez bir destekti. Tüm bunların yanında Bar Sauma seçiminin Argûn Han açısından dahi avantajları vardı. İlhanın Batılılara Hristiyan sempatisini kanıtlamak, daha fazla güven aşılama ve belki de gönderilen elçinin daha fazla itibar göreceği ihtimali bunların yanı sıra Çin'den gelmiş bir yolcunun Moğol İmparatorluğu'nun büyüklüğünü ve ihtişamını temsil etmesi bakımından oldukça değerliydi.

Tüm bunların yanında tabii ki Bar Sauma'nın birçok özelliği onun seçilmesinde etkendi. Güvenilir olması, mükteşebatı, Hristiyanlığı iyi bilen bir din adamı olması, birkaç dil bilmesi, hitabet gücünün yüksekliği onun öne çıkan mezziyetleriydi. Özellikle onun birçok dile hâkim olması elçilik görevi için büyük avantajdı. Baktığımız zaman Bar Sauma'nın aileden gelen dili Türkçeydi, batıya gelmeden önce yaşadığı bölgede Çince konuşuluyordu, dini eğitimi sayesinde Süryanice okuyabiliyordu, İrân'da bulunduğu uzun yıllarda Farsça da öğrenmiş seyahatlerini de bu dilde kaleme almıştı ve son olarak Moğollarla sıkı ilişkileri sayesinde Moğolca bildiğini de varsaymak

de France, avec les empereurs Mongols. Second Mémoire. Relations diplomatiques des princes chrétiens avec les rois de Perse de la race de Tchinggis, depuis Houlagou, jusqu'au regne d'Abousaid", dans *Histoire et Mémoires de l'Institut Royal de France, Académie des Inscriptions et belles-lettres*, tome 7, Paris 1824, s. 100-101; Johann Lorenz von Mosheim, *Historia Tartarorum ecclesiastica*, Helmstadi, apud Fridericum Christianum Weygand, 1741, s. 74-75. Mektubun Fransızca tercümesi için bkz. Aynı makalenin 168-169 sayfaları.

106 Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 132-133.

107 Jean Richard, *La Papauté et les Missions D'orient au Moyen Age XIIIe-XVe siècles*, s. 106-108.

yanlış olmayacaktır¹⁰⁸. Bu itibarla Avrupa dillerini bilmesede de eğitilmiş iyi bir Hristiyan'ı göndermek Avrupalıların sempatisini kazanmak için mantıklı bir seçimdi. Özetle Bar Sauma tüm bu özellikleri taşıdığı gerekçesiyle elçilik için gerekli evsafi haizdi. Argûn Han, Bar Sauma haricinde Avrupa'ya gidecek elçilik heyetine daha önce 1285 yılında elçi olarak Avrupa'ya gönderilen Thomas Anfossi ve tercüman Ugueto/Ugeto'ya yer vermiştir¹⁰⁹. Thomas Anfossi ve tercüman Ugueto'nun Bar Sauma'nın yanında gönderme nedenine bakarsak. Bu ikilinin daha önceden papa ve batılı krallarla yapılan müzakerelerde görev aldıkları tespit edilmiştir. Bu cümleden Batılı Hristiyanlar ve bunlar arasından özellikle İtalyan tacirler Tebriz'de müsteşar ve çevirmen olarak Moğollara hizmet ediyorlardı. Aslında bu gelenek daha önce Moğol imparatorları ve özellikle Kûbilây Han tarafından Çin'de uygulanmıştı. Ayrıca İlhanlı topraklarında ticaret yapan Avrupalı tüccarlar Farsça konusunda ustalaşmışlar ve rahatlıkla tercüme yapabilirlerdi.

Bar Sauma'nın başkanlığında elçilik heyeti beraberlerinde Mart 1287'de¹¹⁰ Argûn Han tarafından kendilerine verilen yarlıg¹¹¹, payza¹¹², otuz adet at ve iki bin dînâr (altın para) ile

-
- 108 Morris Rossabi, *Voyager from Xanadu*. New York: Kodansha, 1992, s. 99–121, 139–153. Morris Rossabi, “An Embassy to the West”, *From Yuan to Modern China and Mongolia: The Writings of Morris Rossabi*, Leiden-Boston, 2014, s. 385.
- 109 Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247; Morris Rossabi, *Kubilyay Han'ın Seyyahı*, s. 102; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 348; Felicitas Schmieder, *a.g.e.*, s. 331; ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî, “a.g.m.”, s. 72; Murtazâ Dihkâniyâd, “Revâbit-i İran ve Orûpâ der Âsr-ı İlhanân”, *Târih-i Revâbit-i Hâricî*, Sayı 29, (1385/2006), s. 10; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107. Ayrıca bkz. Rizâ Rizâ-zâde-yi Lengerûdî, “a.g.m.”, s. 648.
- 110 Henry H. Howorth eserinde; 1288 yılı olarak belirtmiştir, fakat bu tarih yanlıştır. Bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 348.
- 111 “Yarlıg” (یرلیغ); Türkçe kökenli bu ıstılah Moğol devletlerinde hükümdarın emri/buyruğu, hakanın mektubu, fermanı manalarına gelmektedir. Yarlıklar yazıldıktan sonra hususî damga ile mühürlenmiştir. Söz konusu yarlıkların kopyalarını “bitikçiler” defterlerine ayrıca yazmışlardır. Bu terime başta Göktürk Kitabeleri ve muhtelif Uygur metinleri olmak üzere oldukça önemli tarihi pek çok kaynaktaki karşılaşılmıştır. Bkz. Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 667; Mahmûd el-Kâşgarî, *a.g.e.*, Part II, s. 462; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî, Cilt 3, Tahran, 1373, s. 2424; Şemîs Şerîk Emîn, *Ferheng-i istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl*, Tahran 1357, s. 262-263; Mehmet Takî İmâmî, *İran Moğollarının Devlet Teşkilatı*, AÜ DTCF, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1971, s. 122; Quatremere, *Moğollar Tarihi. Kütüphane-i Kralinin gayri matbu el yazması kitapları*, Cilt 1, TTK, (Yayınlanmamış tercüme), s. 40-41; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols*, (İng. Terc. W.M. Thackston), Part III, Harvard University 1998-1999, s. 773; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s. 197; Gerhard Deorfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Cilt 4, Wiesbaden 1967, s. 153-159; ‘Abbâs Kadyânî, *Ferheng-i Câmi'i Târih-i İran*, Dâneşgâh-i Şîrâz 1387, s. 861; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, İstanbul 2011, s. 287; Ahmet Caferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları”, *TM*, Cilt 4, İstanbul 1934, s. 32; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, TDAV, İstanbul 1988, s. 91; Paul D. Buell, “Jarlıq”, *HDMWE*, s. 170; Mehmet Kanar, *Ferhengî Türkî be Farisî, Ferhengî Farisî be Türkî (Büyük Sözlük. Farsça-Türkçe, Türkçe Farsça)*, II cilt, İstanbul 1998, s. 699. Ayrıca bkz. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 966-967.
- 112 Payza (Moğolca: “gereg”, Çince: “paizi”) uygulaması Çin'den (Payza, ilk kez Çin'de Tang Hanedanı (618-907) döneminde kullanılmaya başlanmıştır) Moğollar tarafından ithal edilmiş, ardından faydalı görülerek kullanılmaya devam edilmiştir. Umumiyetle altın ve gümüş olarak ikiye ayrılmış, üzerinde Uygur harfleriyle yazılmış çeşitli yazıların bulunduğu Moğol tablettir. Bu tabletlerin üst kısımlarında şişkinleştirilmiş delik bulunmaktadır. Moğol Han'ı tarafından verilen önemli bir imtiyazdır. Payzaya sahip olan kişi Moğol hâkimiyet sınırları içerisinde bunu para yerine kullanarak ihtiyaç duyduğu çeşitli harcamaları ve hizmetleri bu tablet sayesinde yapabilmiş ve istediği noktaya sorunsuz ve güvenli şekilde

birlikte mektupların ve armağanların papaya, Fransa ve İngiltere krallarına ulaştırılması için gönderilmiştir¹¹³.

Bar Sauma'nın Avrupa yolculuğu Ortadoğu'nun hemen hemen otuz-kırk kilometre de bir ticaret yolları üzerindeki kervansarayları takip ederek başladı. İlhan'ın göndermiş olduğu heyet ilk önce canlı ve karlı bir ticaretin olduğu¹¹⁴ Trabzon'a gelmiş ve buradan gemiyle birkaç günlük kısa bir yolcuğun ardından Nisan 1287'de Konstantinopolis'e varmıştır¹¹⁵. İlhan'ın elçileri dönemin Bizans

gidebilmiştir. Moğol Han'ı bunu istediği kişiye vermekte özgür olmakla birlikte genellikle önemli şahsiyetlere tevcih edilmiştir. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, (Haz. Mustafa Uyar), (T. Terc. Ankhbayar Danuu), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 78-80; Reşîdu'd-dîn/Rûşen-Müsevî, Cilt 1, s. 856; İbn Bibi (El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri Er Rugadi), *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuknâme)*, (Çev. Mürsel Öztürk), II cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 449; İbn Bibî, *Selçuknâme*, (T. Terc. Mükrimin Halil Yinanç), Haz. Refet Yinanç, Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 178; Kerîmu'd-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, *Musâmeretu'l-ahbar ve musâyeretu'l-ahyâr*, (T. Terc. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. 105; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed Şebânkârê'î, *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363, s. 185; Reşîdu'd-dîn/Rûşen-Müsevî, Cilt 3, s. 2332; Reşîdu'd-dîn/Thackston, Part: III, s. 770; Şemîs Şerîk Emîn, *a.g.e.*, s. 78-80; 'Aliakbar Dehhodâ, *Lûgatnâme-i Dehhodâ*, Cilt 4, Müessesesi-i İntesârât-i Daneşgâh-i Tehran, Tahran 1377, s. 5413; 'Abbâs Kadyânî, *a.g.e.*, s. 215; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 202-205; Mehmet Takî İmâmî, *a.g.t.*, s. 123; Klaus Sagaster, "Ölümsüz Cengiz: Cengiz Han ve tarihe vurduğu damga", *Cengiz Han ve Mirasçıları. Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 39; Paul D. Buell, "Paiza (Gerege)", *HDMWE*, s. 209; Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 27; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 64, dph. 173. Payzanın kullanımı ile ilgili olarak Moğol (Cengiz) İmparatorluğu tarihi hakkında ilk bilgileri veren *Meng Ta pei lu* oldukça detaylı anlatımlar yapmaktadır. Bunun yanında dönemle alakalı çok önemli müellifler; Reşîdu'd-dîn, İbn Bibî, Aksarâyî ve Şebânkârê'î payzanın kullanımı ile ilgili bazı kısa bilgiler vermektedirler. Bkz. ve krş. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, s. 78-80; Reşîdu'd-dîn/Rûşen-Müsevî, Cilt 1, s. 856; *Selçuknâme*/Öztürk, s. 449; *Selçuknâme*/Yinanç, s. 178; Aksarâyî/Öztürk, s. 105; Şebânkârê'î, *a.g.e.*, s. 185. Devlet Hermitaj Müzesi'nde (St. Petersburg) bulunan XIII. Yy'a ait gümüş bir payzanın yayını için bkz. Klaus Sagaster, "a.g.m.", s. 38-39. Başka bir payza örneği için ayrıca bkz. Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 27.

- 113 *The History of Yaballaha III.*, s. 51-52; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 166-167; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 101-102; Morris Rossabi, *Kubilay Han*, (T. Terc. Özgür Özol), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 148; Kenneth M. Setton, *The Papacy and The Levant (1204-1571)*, Volume 1, Philadelphia 1976, s. 146; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 348; Lajos Ligeti, *a.g.e.*, s. 302; Tjalling H.F. Halbertsma, *a.g.e.*, s. 20; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004, s. 246; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxviii; Jean Richard, "The Mongols and the Frank", s. 54; Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 26; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 226-227; Peter Jackson, "Arğün Khan", *Elr.*, Vol. II, London and New York, s. 403; Peter Jackson, "The Mongol age in Eastern Inner Asia", *CHIA*, (Ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank and Peter B. Golden), Cambridge University Press 2009, s. 44; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.
- 114 İtalyan şehir devletlerinin muazzam yükselişinin ardında, Karadeniz'deki ticareti vergilendirme konusunda Moğolların gösterdiği mali gelişmişlik ve kendini dizginlemenin de etkisi büyüktü. Birçok kaynak Karadeniz limanlarından geçen ihraç malları üzerindeki vergilerin hiçbir zaman malların toplam değerinin %3-5'ini aşmadığını ifade ederler. Akdeniz'de İskenderiye'den geçen ürünlerden alınan vergi ve harçlarla kıyaslandığında bu son derece kompetitif bir rakamdı. İskenderiye'de ise bu vergiler %10, 20 hatta 30'u bulabiliyordu. Dolayısıyla kâr marjını her şeyden önemli gören tüccarlar için ürünleri Karadeniz üzerinden nakletmek için güçlü bir teşvik vardı. Bu yüzden doğuya açılan bir hat olarak Karadeniz ön plana çıkıyordu. Peter Frankopan, *İpek Yolu*, Pegasus Yayınları, s. 198-199.
- 115 *The History of Yaballaha III.*, s. 52-53; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 167; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 102-106; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338; Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 146; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 226.

İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır¹¹⁶. Bar Sauma, Konstantinopolis’de olduğu süre zarfında Hristiyan dünyasının mimari harikalarından haşmetli Ayasofya’da ibadet etmiş ve şehrin kutsal mekânlarını ziyaret etme ayrıcalığına erişmişti¹¹⁷. Ayrıca şehirden ayrılırken karşılandığı gibi çok iyi şekilde uğurlanmış ve İmparator ona altın ve gümüş hediyeler armağan etmiştir¹¹⁸. Bu dönemde çok yönlü ve dengeli bir diplomasiyi tercih eden Bizans, ziyaretçilerini görkemli görüntülerle boğmak, Konstantinopolis’in zenginliklerini propaganda aracı olarak kullanmayı diplomasisinin önemli bir adeti olarak kullanıyordu.

Konstantinopolis, IV. Haçlı Seferi ve Latin işgalinden sonra çok acı çekmesine rağmen hala dünyanın belki de en fazla dikkat çeken şehriydi. Şehir her zaman dindar kişiler üzerinde büyük etki bırakmayı başarmıştı. Bar Sauma İstanbul’un haşmetinin en bariz örneği olan Ayasofya’yı gören herkes gibi oraya hayran kaldı. Doğu’da gördüğü sayılı mütevazi kiliselerin yanında Ayasofya’nın 55.60 metre olan devasa kubbesi, üç yüz altmış sütunu ve her yerindeki süslü işlemeleri onu derinden etkiledi. Daha önce Ayasofya kadar ihtişamlı bir kilise görme fırsatı olmamıştı hatta Moğol yaşantısına uygun portatif şapeller vardı. Çin’in en büyük şehirlerinden Pekin’de bile bir kilise vardı Bağdâd’daki kilise ise sıradandı.

Bar Sauma’nın Bizans imparatoru II. Andronikos tarafından oldukça iyi ağırlanmasının arkasında tabii ki tarihsel bir arka plan bulunmaktadır. Bu arka plana bakacak olursak. II. Giyâsu’d-în Keyhûsrev’in üç oğlundan en büyüğü olan II. ‘İzzu’d-în Keykâvûs’un Moğollara karşı son bir defa bağımsızlık mücadelesinin ardından Moğollar önünde yenilip kaçmasıyla Bizanslılar, Moğollarla yakın temasa geçmek zorunda kalmışlardır. Bizanslılar, 1257 yılı sonunda ya da 1258 yılı başında gelen elçilik heyetini tiyatroya bir ihtişamla karşılayarak İznik Rum İmparatorluğu’nun bitmek tükenmez bir ihtişama ve güce sahip olduğu algısını oluşturmaya çalışmışlardır¹¹⁹. 1261 yılında Bizans İmparatorluğu’nu VIII. Michael’in tekrardan ihya etmesinin ardından tüm mali ve askeri gücünü Latin istilasının büyük tahribat yarattığı İstanbul’un inşasına ve Bizans’ın yeniden dünya politikasının önemli bir aktörü olmasına harcamıştır. Bunun yanı sıra Bulgarlar, Sırlar ve özellikle Anjoululara karşı sonu olmayan savaşlar devletin tüm gücünün tükenmesine neden olmuştur. VIII. Michael’den sonra Bizans tahtına geçen oğlu II. Andronikos (1282-1320) askeri ve mali yıpranmışlığın verdiği bütçe sıkıntıları yüzünden idari ve askeri olarak kısıtlamalara gitmek zorunda kalmıştır. Bu durum Bizans’ın çöküşüne giden felaketlerin yolunu açtı. Öncelikle 80 parçalık donanmayı önce lağveden sonra bunu telafi etmek için 20 parçalık bir donanma oluşturan Andronikos’un kara ordusunda da aynı tahditlere gitmesi yüzyıl öncenin ya da iki yüzyıl öncenin yüzbinlerle anılan Bizans ordularıyla kıyasladığında oldukça komik bir durum oluştuyordu.

116 *The History of Yaballaha III.*, s. 52; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 167-168; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 106; Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 313; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 402; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.

117 *The History of Yaballaha III.*, s. 53; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 168; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 110-116; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 227; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338.

118 *The History of Yaballaha III.*, s. 54; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 170; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 118.

119 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2006, s. 412; Bruce G. Lippard, *The Mongols and Byzantium 1243-1341*, Indiana University, Department of Uralic and Altaic Studies, (Basılmamış Doktora Tezi), Indiana 1983, s. 180-182; D. A. Korobeinikov, “Raiders and Neighbours: The Turks (1040–1304)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 722.

Üç bin kişilik devamlı süvari birliğinin iki bini Avrupa’da bini Anadolu savunmasında yer alacaktı¹²⁰. Bunun yanında Anadolu’daki ücretli askerler maaşlarını alamadıkları için savaşmaktan kaçınıyorlardı. Tüm bu sebeplerden Anadolu sınırları savunmasız kalan Bizans’ın, Anadolu Selçukluları ve Türkmenlerin akınlarına engel olabilecek tek otorite olan İlhanlılar’ın müttefikliğine ihtiyacı bulunmaktaydı¹²¹. Ez cümle VIII. Mikhail, daha hükümdarlığının ilk yıllarında Hûlâgû ile bağlaşıklık kurmaya özen göstermiştir. Nitekim Hûlâgû’ya karşı II. Keykavus’u desteklemesini isteyen Memlûklar ve Altınorda elçilerini de geri çevirmiştir. Ardından 1265’de imparatorun evlilik dışı kızlarından biri olan Maria ile Hûlâgû’nun evlenmesi için İrân’a gönderilmesi bu müttefikliği kuvvetlendirmeye yönelikti. Bununla birlikte Altınorda ve Memlûklar arasındaki elçilik teatileri İstanbul Boğazı’ndan geçiyordu. VIII. Mikhail ve ardılları ise tarafsız kalmaya da özen gösteriyorlardı.

Söz konusu elçiler Konstantinopolis’ten ayrılarak nihayet Haziran ayının son günlerinde tekrar deniz yolculuğuyla İtalya-Napoli’ye ulaşmışlar ve kral II. Charles tarafından güzel bir şekilde karşılanmışlardır¹²². Bu arada Yolculuk sırasında Bar Sauma’nın şahit olduğu bir doğa olayı ise dikkat çekici olmakla birlikte ve onun yolculuk notlarının sahliliğini teyit etmesi bakımından önemlidir. Onun şahit olduğu doğa olayı Sicilya’nın doğusundaki ünlü Etna Yanardağı’nın patlamasıdır (18 Haziran 1287). Ayrıca karaya çıktıktan sonra Anjoulular¹²³ ve Aragon kralı II. James arasındaki savaşı ikametgahının çatısından seyretmiştir. Bu savaşta Aragonlular galip gelip on iki bin de esir almışlardır. Bar Sauma’nın dikkatini çeken ise savaşın iki tarafın sivillere saldırı yapmamasıydı¹²⁴. Bu hayatının tamamını Moğol topraklarında geçiren birisi için gerçekten sıra dışı bir deneyimdi.

Napoli’den Roma’ya doğru hareket eden heyet yolda Papa IV. Honorius’un öldüğü haberini almıştır. Buna rağmen yollarına devam ederek ilhanın göndermiş olduğu mektup ve hediyelerle Roma’ya 23 Haziran 1287’de ulaşmışlardır. Burada muhtemelen yeni papayı seçmek için toplanan kardinaller tarafından karşılanmışlardır¹²⁵. Doğu Hristiyanlığının dini akideleri hakkında sığ bir bilgiye sahip olan hatta önyargı taşıdığı anlaşılan kardinaller, İlhanlı hükümdarı tarafından yollanan

120 Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 448.

121 Bruce G. Lippard, *a.g.t.*, s. 197-198; Georges Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler. Geroges Pachymérés’in “Relations Historiques” Adlı Eserinde Yer Alan Türkler ile İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi*, T. Terc. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2019, s. 30, 37-38, 41-42.

122 *The History of Yaballaha III.*, s. 54; *The Monks of Küblâi Khân*, s.170-171; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 120; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338; Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 146; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; J. A. Boyle, “The Il-Khans of Persia and the Christian West”, s. 559; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 227-228; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.

123 Capet Haneedanının alt koludur. Fransa kralı IX. Louis’ın küçük kardeşi I. Carl’dan gelmektedir. 1435’te hanedan sona ermiştir. Farklı zamanlarda Napoli, Anjou, Sicilya, Kudüs, Hırvatistan, Dalmaçya, Rama, Macaristan, Polonya taraflarına hâkim olmuşlardır.

124 *The History of Yaballaha III.*, s. 54-55; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 171.

125 *The History of Yaballaha III.*, s. 55-56; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 171-172; Morris Rossabi, *a.g.e.*, s. 122-124; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338; Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 147; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; J. A. Boyle, “The Il-Khans of Persia and the Christian West”, s. 559; L. Lockhart, “a.g.m.”, s. 25; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; Charles William Connell, *a.g.t.*, s. 172; Hasan Cevâdî, “a.g.m.”, s. 26; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 402; Denis Sinor, “The Mongols and Western Europe”, *A History of the Crusades*, (General Ed. Kenneth M. Setton), Volume 3, *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Ed. Harry W. Hazard, Wisconsin 1975, s. 532; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 228-229; s. 247; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.

Bar Sauma'nın inancını sorgulamışlar ve hangi amaçla geldiğini anlamaya çalışmışlardır. Bar Sauma 431'de Efes Konsili'nde sapkınlık olarak değerlendirilen Nasturi mezhebine mensuptu ve Avrupalıların ilgisini çeken daha çok bu yönü oldu. Bu yüzden Bar Sauma ve kardinaller arasında bir süre soru-cevap şeklinde bir konuşma geçmiştir¹²⁶. Bar Sauma, kardinallerin sorduğu sorulara gereken cevapları ustalıkla vermiş ve onları aydınlatmaya çalışmış ayrıca kardinallere, buraya beyhude tartışmalar için değil ittifak görüşmeleri için geldiğini dile getirerek din adamı kimliğinden ziyade elçilik görevine vurgu yapmıştır. Ne var ki olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Kardinaller, İlhan'ın elçilerine henüz yeni bir papa seçilmediği için kesin bir cevap verememişlerdir¹²⁷. Papayla görüşmek için yola çıkan heyet umduğunu bulamamıştır. Bar Sauma da her zaman olduğu gibi Roma'nın önemli kiliselerini ziyaret etmiş sonra elçilik heyetinin diğer üyeleriyle Fransa'ya gidebilmek için Cenova (Genoa)'ya doğru yola çıkmıştır. Akdeniz ticareti sayesinde İrân'da çok sayıda tüccarı bulunan Cenovalılar tarafından İlhanın elçisi olarak Bar Sauma ve heyeti memnuniyetle karşılanmışlardır¹²⁸.

Cenova'dan ayrılan elçiler Roma'dan sonra asıl güzergâhı olan Paris'e 10 Eylül 1287'de ulaşmıştır. Bar Sauma, Fransa Kralı Philippe le Bel (IV. Philippe) (d. 1268-öl. 1314)¹²⁹ tarafından yakın ilgiyle karşılanmıştır¹³⁰. Bar Sauma, İlhan Argûn'un ittifak mesajını, mektubunu ve göndermiş olduğu hediyeleri takdim etmiştir. Fransa Kralı Bar Sauma'ya sözel olarak; Moğolların Kutsal Topraklar için Memlûklarla savaşmasını oldukça takdir ettiğini ifade etmenin yanında İsa adına kendilerine yakışanın bu savaşta Moğollara askerî yardım etmek olduğunu ifade etmiştir¹³¹. Kralın bu cevabından çok memnun kalan Bar Sauma adeti olduğu üzere Paris'teki kiliseleri ve kutsal mekânları ziyaret etmek ve görmek istediğini bildirmiştir. Kral, Bar Sauma'nın bu ricasına kayıtsız kalmayarak Paris'in en güzel yerlerini ve kutsal mekânlarının gezdirilmesi için emir vermiştir¹³². Bar Sauma, Paris'te tam bir ay kaldıktan sonra buradan ayrılmıştır. Kral, Bar Sauma'nın ziyaretinden memnuniyetini, ayrılırken değerli hediyeler ve güzel elbiseler armağan ederek göstermiştir. Ayrıca

-
- 126 Rabban Bar Sauma ve kardinaller arasında gerçekleşen diyalog için ayrıca bkz. *The History of Yaballaha III.*, s. 56-63; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 172-182; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 124-128. Ayrıca bkz. Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; Denis Sinor, "The Mongols and Western Europe", s. 532; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 229-230; Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 26.
- 127 *The History of Yaballaha III.*, s. 62; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 181, s. 62; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 128; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 128.
- 128 *The History of Yaballaha III.*, s. 62; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 181; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 137-139; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; Denis Sinor, "The Mongols and Western Europe", s. 532; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 231; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 402; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 108.
- 129 1284-1314 yılları arasında Fransa kralı olmuştur. "Yakışıklı/Adil Philip" lakabıyla tanınmıştır. Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 128, dpn. 456; Joseph R. Strayer, *The Reign of Philip the Fair*, Princeton University Press, Princeton, 1980.
- 130 *The History of Yaballaha III.*, s. 63; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 182; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 146; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; Murtazâ Dihkânnijâd, "a.g.m.", s. 10.
- 131 *The History of Yaballaha III.*, s. 63; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 182; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 146-147, 149. Ayrıca bkz. Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 232-233.
- 132 *The History of Yaballaha III.*, s. 63-64; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 183, s. 63-64; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 149-150; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş Türkler ve Moğollar*, (Fransızcadan T. Terc. İnan Kaya), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013, s. 327.

İlhan'ın mesajına cevap göndereceğini de belirtmiştir¹³³. Biyografisinde gittiği yerlerdeki sıra dışı olayları kaydeden Bar Sauma'nın Paris'te dikkatini çeken 30.000 üniversite öğrencisi olmuştur. Dini eğitimle beraber felsefe, retorik ve riyazi ilimler üzerine eğitim alan bu öğrenciler aynı zamanda kraldan geçimlerini sağlamak için bir nevi burs alıyorlardı¹³⁴.

Bar Sauma önderliğindeki elçilik heyeti Paris'ten sonra İngiltere Kralı I. Edward¹³⁵'la görüşmek için yola çıkmış ve 1287 yılının Ekim ayının ortalarında Fransa'nın Gaskonya Bölgesini Bordeaux şehrine varmışlardır. İngiliz kralı 1286'dan 1289'a kadarki zamanı dukalık toprakları olan Gaskonya'da geçirmişti ve elçiler geldiğinde mali sıkıntıları çözmek ve hükümet kadrolarını ıslah etmekle meşguldü¹³⁶. Kent sakinleri gelen elçiler hakkında bilgi sahibi olmadıkları için onların kim olduklarını araştırma ihtiyacı duymuşlardır¹³⁷. Kısa bir soruşturmanın ardından elçi olduklarının anlaşılmasıyla saraya getirilmişlerdir. Elçiler, krala hitaben yazılmış mektup ve Argûn Han'ın göndermiş olduğu hediyeleri takdim etmişlerdir¹³⁸. I. Edward, Avrupa hükümdarları içerisinde Moğollar hakkında en fazla bilgi sahibi olan, bizzat Doğu'da savaşmış¹³⁹ ve yeni Haçlı Seferi için fırsat kollayan bir hükümdardı¹⁴⁰. Bar Sauma, kralla görüştüğü esnada çok büyük bir istek ve heyecanla Moğolların Hristiyanların kutsal topraklarını Müslümanların elinden alma çabası ve planını ayrıca dile getirmiştir¹⁴¹. Kral Edward, Bar Sauma'nın tutumundan çok memnun olmuş ve onun o esnada yapılacak olan Kutsal Komünyon/Aşai Rabbani ayinine katılması teklifinde bulunmuştur. Edward'ın bu davetini memnuniyetle kabul eden Bar Sauma, kralın ve maiyetinin ayakta izlediği ayın bir bayram havasında geçmiştir. Ayın gerçekleşikten sonra Kral Edward, Bar Sauma'ya İlhanlı hükümdarına iletmesi için "tüm Avrupa'nın tek bir dine ve inanca bağlı olduğunu" söylemiştir¹⁴².

Kral Edward, Bar Sauma'nın yolculuk masrafları için maddi destek sağlamış, elçilik heyeti ise

-
- 133 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 185; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 157.
- 134 *The History of Yaballaha III.*, s. 64; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 183-184.
- 135 Plantagenet Hanedanından Uzunbacak (Longshanks) lakabıyla tanınan 1272-1307 arası İngiltere kralıdır. Michael Prestwich, *Edward I*, Yale University Press, New Haven and London, 1997; Caroline Burt, *Edward I and the Governance of England, 1272-1307*. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 4th ser., 85.) Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- 136 Michael Prestwich, *Plantagenet 1225-1360 (The New Oxford History of England)*, Clarendon Press, Oxford, 2005, s. 133-134, 137.
- 137 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 185-186; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 157; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 233; Igor de Rachewitz, *a.g.e.*, s. 158; Charles William Connell, *a.g.t.*, s. 173; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 108.
- 138 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 186; Caesaris Baronii, *Annales Ecclesiastici*, Cilt 23, 1871, s. 40; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 158; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 233.
- 139 Michael Prestwich, *Edward I*, s. 68-829. Mayıs 1271-24 Eylül 1272 yılları arasında Haçlıların merkezi Akka'da bulunmuştur.
- 140 Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339.
- 141 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 186; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 158; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 234; Ayrıca bkz. Jean Richard, "The Mongols and the Frank", s. 54.
- 142 *The History of Yaballaha III.*, s. 66; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 187; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 158-159; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25. Ayrıca bkz. Jacques Paviot, "a.g.m.", s. 313.

Kasım 1287’de Cenova’ya geri dönüş yolculuğuna çıkmıştır¹⁴³. Bar Sauma, Cenova’da bulunduğu esnada hâlâ yeni papanın seçilmediğini öğrenmiş ve bir yıldır Avrupa’da olmasına karşın papadan cevap alamamak korkusuyla kardinale; “*Nasil dönüp de taş kalpli Moğollara ne cevap vereceğim? Onlar Kutsal Topraklar’ı almak için can atıyorlar*” şeklinde serzenişte bulunmuştur¹⁴⁴. Nihayet 1 Mart 1288’de IV. Nicolaus (Nicholas) yeni papa olarak seçilmiştir. Bu durum İlhanlı elçilik heyeti için oldukça olumlu bir gelişme olmuştur. Nasturi Hristiyan elçinin uzun süredir kendisiyle görüşmek için beklediği haberini alan yeni papa derhal ona bir haberci/elçi göndererek davet etmiştir. Bunun üzerine Bar Sauma, vakit kaybetmeksizin Cenova’dan Roma’ya doğru yola çıkmıştır¹⁴⁵. Yolculuk sonrasında Papa IV. Nicolaus tarafından Bar Sauma ve elçiler kabul edilmiştir. Bar Sauma, papaya ihtiramda bulunmuş ardından Argûn Han tarafından müteveffa IV. Honorius’un adına ithafen yazılan mektubu ve hediyeleri yeni papaya takdim etmiştir¹⁴⁶. Bar Sauma, İlhan’ın Memlûklarla yapmış olduğu mücadeleden, Hristiyanlığa vermiş olduğu destek ve ilgiden bahsederek Moğol sarayından iki hatunun (kraliçenin)¹⁴⁷ vaftiz edildiğini, İlhan’ın Hristiyan pek çok tercümana sahip olduğunu bildirmiş ve ittifak için papadan destek istemiştir¹⁴⁸.

Papa, Bar Sauma’yı nezaketle karşılamış, onun her türlü ihtiyacını temin edebilmek için itina göstermiş ve onun dinî ayini yönetmesini arzu etmiştir. Zira papa, Bar Sauma’yı Doğu’nun Patriği olarak telakki etmiş ve ayini nasıl yöneteceğini merak etmiştir. Ardından Bar Sauma, Hristiyanlar için yedi sakramentten birisi olan Kutsal Komünyon/Aşai Rabbani ayinine katılarak kendi dilinde ayini yönetmiş, onun ayini nasıl yöneteceğini görmek için büyük bir kalabalıkta törene katılarak ilgiyle izlemiştir. Tören sonrası Katolikler ve Nasturiler arasında doktrinlerinde bazı farklılıklar olmasına rağmen liturjilerinin aynı olduğu müşahede edilmiştir¹⁴⁹. Bir süre sonra Bar Sauma, artık İlhanlı Sarayı’na dönmek için papadan izin istemiş ancak papa onun burada bir süre daha kalmasını rica etmiş ve kendisine çok iyi bakacaklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Bar Sauma, kendisinin buraya daha ulvî bir görev için geldiğini, vazifesinin Hristiyanlık adına büyük bir olay olduğunu ve zaman kaybetmeksizin İlhan’ın ülkesine geri dönerek vazifesini yerine getirmek

143 *The History of Yaballaha III.*, s. 66; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 187; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahi*, s. 160; Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 313.

144 *The History of Yaballaha III.*, s. 66-67; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 188. Ayrıca bkz. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 356; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 234-235.

145 *The History of Yaballaha III.*, s. 67; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 189, s. 67; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahi*, s. 162; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; J. A. Boyle, “The Il-Khans of Persia and the Christian West”, s. 559; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 235.

146 *The History of Yaballaha III.*, s. 67-68; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 189-190; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahi*, s. 163; Rizâ Rizâ-zâde-yi Lengerûdî, “a.g.m.”, s. 648; Murtazâ Dihkânnijâd, “a.g.m.”, s. 11.

147 Henry H. Howorth ve ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî bu hatunları; “Elgag” ve “Tuktan” olarak belirtmişlerdir. Bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349; ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî, “a.g.m.”, s. 73. Reşîdu’d-dîn, Elgag (Elgân)’ı, Kongûrât (Qonggirat) Kabilesinden Tâmuğâ’nın kızı olarak nakletmiştir. Tuktan (Tuktai/Tuktai) ise Hülâgû devrinde kuma olmuş, Abâkâ döneminde Dokuz Hatun’un ölümü üzerine baş hatun seçilmiştir. Reşîdu’d-dîn/Thackston, Part: II, s. 349, 472, Part: III, s. 515; Bruno De Nicola, *a.g.e.*, s. 156. Ayrıca bkz. ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî, “a.g.m.”, s. 73, dpn. 47, 48.

148 Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349; Richard C. Foltz, *a.g.e.*, s. 171; Murtazâ Dihkânnijâd, “a.g.m.”, s. 11; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 109.

149 *The History of Yaballaha III.*, s. 68-69; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 191-192; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahi*, s. 163; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 159; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 109.

istediğini papaya bildirmiştir¹⁵⁰. Bar Sauma, dönmeden önce papadan kutsal emanetlerden bazı parçaların yadigâr olarak kendisine verilmesini rica etmiştir. Buna karşın papa ise her gelen misafir ve elçiye kutsal emanetlerden bir parçasını veremeyeceğini, lâkin bazı önemli kutsal hediyeler bahşedeceğini belirtmiştir. Bunların haricinde Papa IV. Nicolaus, pek çok hediye ve yolculuğu esnasında masraflarını karşılaması için paranın yanında Bar Sauma'ya büyük bir ayrıcalık olarak Doğu'daki tüm Hristiyanların denetim yetkisini tanıyan bir berat takdim etmiştir. Bununla birlikte İlhan Argûn'a sunulması için hediyeler ve farklı kişilere teslim edilmesi için süslü sözlerle bezenmiş dokuz mektup vermiştir. Bar Sauma, papanın göstermiş olduğu bu nezaket, ilgi ve iyi tavırları karşısında çok hoşnut olarak İlhanlı topraklarına geri dönüş yolculuğuna çıkmıştır¹⁵¹. Misyonu minvalinde diplomatik temasları başarıyla tamamlayan Bar Sauma'nın papadan, Edward'dan ve Phippe'den aldığı cevaplar olumsuz olmasa da cesaret verici olmaktan uzaktı.

Orta Çağ Avrupası genel olarak incelendiğinde bir devletler sisteminden çok, krallar, soylular, ruhban sınıfı ve şehirler arasındaki siyasal düzenlemelerin dinamik ve sürekli değişen bir görünüme sahip olduğu dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak Orta Çağ boyunca Batı'da uluslararası düzeyde birlik ve düzen sağlanamamış, bu parçalanmış yapı sayesinde kilise Avrupa'da geniş bir hareket ve manevra alanı bulmuştur¹⁵². Bu fırsat sayesinde Avrupa'nın her yerinde örgütlenmesini başarılı bir şekilde gerçekleştirerek Haçlı Seferleri gibi kitlesel hareketleri organize edecek güce ulaşmıştır. Dolayısıyla Memlûklar üzerine topyekûn Avrupa'nın desteği isteniyorsa öncelikle papalığın ikna edilmesi birincil görevdi. Bununla beraber Papalığın 12. yüzyılda zirve yapmaya başlayan etkisinin 13. yüzyıl sonlarında gerilemeye başladığı anlaşılmaktadır¹⁵³.

Bar Sauma Avrupa'ya diplomatik bir ziyaret gerçekleştirmenin yanı sıra bir Hristiyan olarak Avrupa'nın önemli merkezlerindeki ibadethaneleri ziyaretle Avrupa'nın her tarafına yayılmış olan Hristiyanların kutsal emanetlerinden bazılarını da görme fırsatı bulmuştur. Belki de talihin bir tesadüfü olarak hiç gidemediği Kudüs'tekinden daha fazla kutsal emaneti Avrupa'da görme fırsatı yakalamıştır. Tabii ki Avrupa'da bu kadar çok kutsal emanetin olması Haçlı Seferleri'yle alakalıydı. Özellikle 4. Haçlı Seferi'nde, Roma İmparatoru I. Konstantin Constantinos (324-337)'un annesi Azize Helena zamanından beri toplanan Hristiyanlığın kutsal emanetlerinin Constantinopolis'in her türlü taşınabilir güzellikleriyle beraber Latinler ve Venedikliler tarafından Avrupa'ya taşınması ve nihayet kalan son kutsal emanetlerinde Constantinopolis'in işgalinden sonra burada kurulan Latin İmparatorluğu'nun bütçe açıklarını kapatmak amacıyla para karşılığı Avrupalılara satılmasıyla ilgiliydi.

Asya seyahati kadar zorlu olmayan Avrupa seyahati her türlü korku, kaygı, tasa ve tehlikeden uzak ve güvenlik içinde bir yolculuktu. Bar Sauma, 1288 yılının yaz aylarında büyük olasılıkla

150 *The History of Yaballaha III.*, s. 72; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 195; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 167.

151 *The History of Yaballaha III.*, s. 72; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 195-196; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 167-168; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339-340; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 237; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 403.

152 Seyfi Say, "Ortaçağ Hristiyan Dünyasında Uluslararası İlişkiler Düşüncesi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 102.

153 J. A. Watt, "The Papacy", *The New Cambridge Medieval History*, Ed. David Abulafia, Volume 5 c. 1198-1300, Cambridge University Press, 2008, s. 107.

Fransa kralının elçilerinin de ona eşlik ettiği¹⁵⁴ geri dönüş yolculuğunun ardından sağ salim bir şekilde İlhanlı Sarayı'na ulaşmıştır. Argûn Han'a papanın, Fransa ve İngiltere krallarının yollanmış olduğu mektuplar ve hediyeleri takdim etmenin yanında¹⁵⁵ yolculuğunu, Avrupa'daki görüşmelerini ve izlenimlerini anlatmıştır. Bar Sauma'nın bu çabasından ve yapmış olduğu elçilik vazifesinden çok memnun kalan Argûn Han, ona mükafat olarak yeni bir kilise yapımı için söz vermiştir¹⁵⁶.

Her ne kadar Bar Sauma'nın Avrupa'ya götürdüğü mektupların içeriği hakkında bilgi sahibi olmasak da Papa'nın gönderdiği mektupların içerikleri hakkında bilgi sahibiyiz. Bu mektupların içeriği özetle şu şekildedir.

1. Mektup: Nasturi kilisesi katolikosu Mar Yahbh-Allaha'ya ithafen 7 Nisan 1288'de yazılmıştır. Doğu Psikoposu (Episcopo in partibus Orientis) olarak adlandırılan Mar Yahbh-Allaha'ya yazılan mektup imanın esasları hakkında kısa bir özettir. Aynı zamanda Nasturiler ve Papalık arasındaki kristolojik konulara eğilen bir inanç deklarasyonudur¹⁵⁷. Mektup 7 Nisan 1288 tarihlidir. Metinde Bar Sauma'nın adı geçer.

2. Mektup: Papa, Argûn Han'a hitaben yazdığı ilk mektubunda kendisine yollanan elçilerin "Rabban Bar Sauma", "Thomas Anfossi" ve tercüman "Ugueto/Ugeto" ile birlikte mesajın ulaştığını, Hristiyanların İlhanlı sınırlarında himaye edilmesinden ötürü duyduğu büyük memnuniyeti ve bundan dolayı teşekkürlerini bildirmiştir¹⁵⁸. IV. Nicolaus, mektubun devamında ise kendisine gönderilen elçilerden aldığı bilgiler doğrultusunda; İlhan Argûn'un Kutsal Topraklar'ın Müslümanların (Memlûkların) elinden aldıktan sonra Kudüs'te vaftiz olmak isteğini¹⁵⁹ öğrendiğini söylemiştir. Argûn'un bu isteğinden dolayı büyük bir sevinç duyduğunu, İlhan'ın bu eylemlerinin Hristiyanlık için ülkesinde pek çok kişiye örnek olacağını ve bu sayede Hristiyan tebaanın da sayıca artabileceğini bildirmiştir. Mektup 9 Nisan 1288 tarihlidir¹⁶⁰.

154 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 592.

155 *The History of Yaballaha III.*, s. 73; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 196-197; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 356; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 110.

156 *The History of Yaballaha III.*, s. 73; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 196; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx.

157 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 576-580. Bu mektubun İngilizce çevirisi için bkz. A. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 112-113.

158 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 584; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 168; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559. Ayrıca bkz. ve krş. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349.

159 Moğol diplomasisi Avrupa'nın ilgisini canlı tutmak ve müttefikliğini sağlamak için Kûbilây Han'ın veya İlhanlı hükümdarlarının Hristiyanlığı kabul ettiğini veya etmeye hazır olduğu algısını bilinçli olarak oluşturmuşlardır. Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Second Mémoire. Relations diplomatiques des princes chrétiens avec les rois de Perse de la race de Tchinggis, depuis Houlagou, jusqu'au regne d'Abousaid", 1824, s. 91

160 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 584; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 253; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 170; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Denis Sinor, "The Mongols and Western Europe", s. 533; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx. Ayrıca bkz. Lilian Herlands Hornstein, "The Historical Background of the King of Tars", *Speculum*, Volume 16, No. 4, The University of Chicago Press, Chicago 1941, s. 407-408. Bu mektubun İngilizce bir tercümesi için bkz. A. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 114.

3. Mektup: Yine Argûn Han'a vaftiz olup Hristiyanlığa geçmesi konusunda tavsiye niteliğindedir. Mektup 9 Nisan 1288 tarihli¹⁶¹.

4. ve 5. Mektup: Her iki mektupta aynı tarzda kaleme alınmıştır. Bu mektuplar Tocutan ve Elegag adında iki prensese ithafen yazılmıştır. Elegag ismindeki prensesin Argûn Han'ın hatunu "Olgatai" (Olcitay)¹⁶², Touctan ismindeki prensesin ise Abâkâ'nın dul hatunu "Nukdan"¹⁶³ olması büyük olasılıktır. Papa mektuplarda iki prensesin Hristiyanlığa geçişinden duyduğu mutluluğu ve memnuniyeti ifade etmenin yanında Hristiyanlığın yayılması için gayretlerini iki katına çıkarmasını istemiştir. Her iki mektupta 9 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁴.

6. Mektup: Dionsysius adındaki Tebriz Piskoposu adına yazılmıştır. İçeriği Papalığın menfaatine bazı tavsiyeler ile Kutsal üçlemeye (Teslis) inanmak üzerinedir. Mektup 7 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁵.

7. Mektup: Seyyahımız elçi Bar Sauma'ya ithafen yazılmıştır. İçeriği Katolik inanç beyanının bir özetidir. Mektup 7 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁶. Papa, bu mektupta görüldüğü üzere doğudaki muhataplarından ısrarla doğu topraklarında Katolik inanç esaslarının öğretilmesini istemiştir.

8. Mektup: Archoon lakaplı birisine yazılmıştır. Papa, söz konusu kişiye dualarının kabulü ve günahlarının affolunması konusunda müjde vermiştir. Mektup 13 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁷.

9. Mektup: Dokuz Hristiyan'a toplu hitap edilen bir mektuptur. Bu kişilerin isimleri ise Johanni de Bonachia, Hugoni Gantelini, Petro de Molina, Girardo Galturi de Gonstantinopoli, Balabe de Janua, Girardo de Caturco, Georgio Chufi, Johanni Barlara ve Johanni de Gasari'dir. Mektup 13 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁸. Mektupta gayretleri için takdir edilen bu kişiler papa tarafından günahlarının affolunmasıyla müjdelenmişlerdir¹⁶⁸. Bu kişiler İrân'a büyük ihtimalle ticaret yapmak ve servet kazanmak için gelen Avrupalılardı. Bunların yine Avrupa'nın ünlü tüccarlarından

161 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 581-583.

162 Papanın göndermiş olduğu mektupta geçen bu Moğol prensesi/hatunu Argûn'un üçüncü karısı; Sülemiş'in kızı Olcay/Olcitay veya Argûn'un Hatunlarından; Uruk'un büyük kızı Olcitay olduğu konusunda şüpheler ve belirsizlikler vardır. Bkz. Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 251, dpn. 2. Ayrıca Reşîdu'd-dîn'in kayıtlarına bkz. ve krş. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Şu'ab-i pençgâne*, v. 146b; Reşîdu'd-dîn/*Abâgâ-Gaihâtû*, s. 60-61; Reşîdu'd-dîn/Thackston, Part: III, s. 561-562.

163 Abâkâ Han'ın Tatar Kavminden gelen dördüncü hatunudur. Bkz. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Şu'ab-i pençgâne*, v. 143; Reşîdu'd-dîn/*Abâgâ-Gaihâtû*, s. 4; Reşîdu'd-dîn/Thackston, Part: III, s. 515, 579; Benâketî, *a.g.e.*, s. 426; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 251, dpn. 1; Bruno De Nicola, *a.g.e.*, s. 160. *Şu'ab-i pençgâne*'de; "Nukdak" (قاندقون) olarak yazılmıştır. Bkz. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Şu'ab-i pençgâne*, v. 143.

164 Bkz. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 585; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247, 251, 253. Ayrıca bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx. Söz konusu mektupların Latince metinleri için ayrıca bkz. Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247-250 (Nr. 50), 252-254 (Nr. 51-52, 53). Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 251; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 168-169; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349.

165 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 596-587.

166 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 588. Bu mektubun İngilizce bir tercümesi için bkz. A. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 115.

167 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 589.

168 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 591.

Cenovalı, Pisalı veya Venedikli olma ihtimali yüksektir¹⁶⁹.

Mektuplardan anlaşıldığı üzere Papalık doğudaki olaylara ilgili değildi. Çoğu olaydan da haberleri olmadığı anlaşılıyor. Avrupa'daki ayrışmışlık ve mücadeleler Papalık için doğudaki gelişmelerden daha önemli bir durum teşkil ediyordu. Papanın cevabi mektubu ağırlıklı olarak dini bir karakter taşımaktaydı. Batı'nın Hristiyan krallarının Argûn Han'a verebileceği şüpheli destekten ziyade Moğolların ihtidasına umut bağlamaktaydı¹⁷⁰. Avrupalılar Çin'e kadar uzanan bir Hristiyan Moğol imparatorluğu düşlüyorlardı. Papa, mektuplarında ayrıca Katolik inanç sistemi ve teslis inancının esasları hakkında bilgi vererek Nasturileri dini akidelerini eleştirmek yerine nazikçe doğru olanı göstermeyi yani Katolik inancını mevsuk doktrin olarak Nasturilere teşmil etmeyi tercih etmiştir¹⁷¹. Dolayısıyla Papanın gönderdiği mektuplar bir inanç özeti ve vaftiz isteğinden öteye gitmeyen hedeflenen askeri ve siyasi hedeflere ulaşması imkânsız yazılardı. Avrupa'yla ittifak planları ancak papanın desteğiyle gerçek bir ivme kazanabilirdi. Ancak papa istese bile Avrupa'daki devletlerin birbirleriyle uyuşmadığı aşıkardı. Papa ise Avrupa'yı bir ittifak altında toplamanın zorluğundan Moğolları dine davet ederek kurtulmaya çalışıyordu.

Sonuç itibariyle Bar Sauma ve beraberindeki heyet, o tarihe kadar İlhanlı tarafından gönderilmiş en geniş kapsamlı elçilik topluluğu olmuş ve kendilerine verilen vazifeyi başarıyla ifa etmiştir. Nitekim İlhan Argûn, Bar Sauma'nın bu görevi en iyi şekilde yapmaya çalıştığını fark etmiş ve ona karşı müşfik bir tutum takınmıştır. Avrupa'yla ittifak oluşturabilmek için İlhanlı tarafından gerçekleştirilen söz konusu tüm bu çabalar ne yazık ki sarıh bir netice verememiştir. Görünürde İlhanlı hükümdarının Avrupa'ya ve Hristiyanlığa ilgisi ve Memlûklara karşı düşmanlığından çok memnun olan papa, Fransa ve İngiltere kralları, Bar Sauma ve Argûn Han'a ittifak ve yeni bir Haçlı Seferi için çekimser davranmışlar, kesin bir cevap vermemişlerdir. Bunların içerisinde bilhassa papa, tıpkı Hûlâgû devrinde olduğu gibi sadece dinî kaygıları gözetmiştir. Papa, Fransa ve İngiltere krallarının bu şekilde davranmasında pek çok etken vardır. Fransa Kralı Phillippe le Bel ile İngiltere Kralı I. Edward arasında Fransa'da bulunan İngiliz toprakları üzerinde hâkimiyet mücadelesi bulunmaktaydı. Nitekim iki ülke ve hükümdar arasında uzun soluklu bir güvensizlik ortamı hakimdi ve bu olumsuz siyasî iklimin sonu savaşla bitecekti. İngiltere ve Fransa'nın arasındaki hasmane tutumun bir diğer sebebi ise Aragon Krallığı'ydı. Hem Phillippe hem de Edward, Aragon Krallığı'nın içişlerine karışıyor, kendi destekledikleri kral adayının yeni Aragon hükümdarı olabilmesi için mücadele ediyor ve bu durum tabii olarak gergin olan iki ülke ilişkilerini daha da zedeliyordu¹⁷². Bunların da haricinde Fransa Krallığı'nın kuzeydoğu sınırlarında toprakların ticarî ve ekonomik konumları nedeniyle çeşitli sorunlar mevcuttu ve bu bölgelerde güvensiz bir ortam hakimdi. Ayrıca Phillippe'nin papalıkla çeşitli konularda anlaşamadığı bazı hususlar vardı¹⁷³. Tüm bunlara rağmen 1287'de I. Edward haçı kabul etti. Ama onun liderlik edeceği bir Haçlı seferinin görüşmeleri uzun ve karmaşıktı. Seferin nasıl finanse edileceği ise ayrı bir muammaydı. Diğer yandan 1291'de Akka'nın düşüşü beklendiği gibi batıyı harekete geçirmede. Ayrıca Edward'ın elçileri 1292'de müteveffa Argûn Han'ın yerine geçen Geyhâtû'dan birkaç hediye dışında bir şey

169 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 590.

170 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 575-576.

171 Mektubun tam metni için bkz. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 576-580.

172 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 147-148.

173 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 148-149.

elde edemediler. Edward bir Haçlı seferinde kararlı olmasına rağmen Galler İsyanı, İskoçya'daki veraset meseleleri¹⁷⁴, Papa Nichalous'un 1292'deki ölümü ve 1294'ten itibaren Fransa'da karşılaştığı sorunlar¹⁷⁵ bu düşüncesini imkânsız hale getirdi¹⁷⁶. Tüm bu nedenler Avrupa'yı birlikte hareket edebilmekten alıkoymakta ve buna bağlı olarak yeni bir Haçlı Seferi tertip edilmesini imkânsızlaştırmaktaydı.

Bar Sauma'nın ziyaretinin Avrupa'daki etkileri onun İrân'a geri dönüşünden sonra da devam etmiştir. Papa IV. Nicolaus İlhanlı sarayına mektuplar yazmayı sürdürmüştür. Çin'e Katoliklerin inancını yaymak için gönderilen Fransiskan Johannes von Montecorvino (Monte Corvino) gidiş yolunda İrân'dan geçeceği için Argûn Han'a iletmesi için bir mektup vermiştir. Argûn Han'a hitaben 15 Haziran 1289'da kaleme alınmış mektupta Hristiyanların çıkarları doğrultusunda hareket ettiği için Argûn'a teşekkür edilmiş, İlhan'ın vaftiz olması gerektiğini ayrıca vurgulamıştır. Bu arada Montecorvino'nun yanında sadece Argûn Han'a değil diğer önemli Moğol yöneticileri Kûbîlây Han ve Kaydû Han'a iletilmesi için İtalya'nın Rieti şehrinde kaleme alınmış 13 Haziran 1289 tarihli iki adet mektup da bulunmaktaydı. Papa IV. Nicolaus söz konusu mektupların ilkinde Büyük Han Kûbîlây'ın Hristiyanlığa ve Roma Kilisesi'ne ilgisi ve bağlılığından dolayı ona teşekkür edilirken bundan dolayı Tanrı'ya da şükredilmiştir. İkinci mektupta ise Moğol hükümdarı Kaydû'nun esas inanç olan Hristiyanlığa yönelmesi ve vaftiz olmasını temenni eden cümleler yer almıştır¹⁷⁷.

Öte yandan Bar Sauma ile beraber İlhanlı sarayına gelen Fransız elçiler, ilhanı ve maiyetini şoke eden bir gururla onun huzuruna çıktılar. Argûn Han, elçilerin davranışından rahatsız olmasına rağmen Memlûk ordularının giderek artan ilerlemesinden oluşan korku, kendisini kâncılayan Filistin'i fethetme arzusu ve Avrupalılarla bir ittifaka olan ihtiyacından ötürü tepki göstermemiştir. Diğer yandan Bar Sauma'nın verdiği tüm güvencelere rağmen Franklar Asya'ya ayak basmadığı için üçüncü bir elçilik heyetini Trablus'un Memlûklar eline geçişini (1289) de vesile ederek 1289'da maceraperest Cenovalı gezgin ve tüccar Buscarello önderliğinde Avrupa'ya göndermiştir. Argûn Han, ittifak önerileriyle birlikte Bar Sauma'yla gelen Fransız elçilerinin yaptıklarından şikayetle daha sonra gelecek olan elçilerin hanı Moğol adetlerine göre selamlamasını emretmesini istemiştir. Ayrıca mektupta Memlûklar üzerine Haçlılarla beraber yapılması beklenen askeri seferin planlarına da yer verilmiştir¹⁷⁸.

174 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 616.

175 Bu gerginlik ileride Yüzyıl Savaşları adıyla bilinen İngiltere ve Fransa arasındaki 1337-1453 arasındaki mücadeleye neden olacaktır.

176 Michael Prestwich, *Edward I*, Yale University Press, New haven and London, 1997, s. 75-79, 329-333; Michael Prestwich, *Plantagenet 1225-1360*, s. 139-140; Caroline Burt, *a.g.e.*, s. 148-205; David Simpkin, *The English Aristocracy at War. From the Welsh Wars of Edward I to the Battle of Bannockburn*, The Boydell Press, Woodbridge, 2008, s. 1-6; Joseph R. Strayer, *a.g.e.*, s. 317-324.

177 Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 255, 258, 261; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 350; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 110; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "a.g.m.", s. 73.

178 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 592-593, 612; Erich Haenisch, "a.g.m.", s. 220; Bertold Spuler, *Geschichte der Mongolen.*, s. 175; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 351; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 560; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "a.g.m.", s. 76; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 112.

Elçilik Sonrası Hayatı

Bar Sauma'nın raporunu sunmasının ardından Argûn Han'ın bu hizmet karşılığında Nasturilere bazı ayrıcalıklar verdiğine ve onlara müşfik davrandığına şahit oluyoruz. İlhan ilk olarak Nasturilere muhtemelen çadırdan taşınabilir bir şapeli taht kapısına yakın bir yere kurma izni vermiştir. Bar Sauma'yı da bu kiliseye yönetici atamıştır. Taltiflerine devam eden Argûn Han, Mar Yaballaha'ya müntesiplerinin de katıldığı üç gün süren yemek vermiş hatta onlara kendi elleriyle ikramda bulunmuştur. Argûn döneminde Nasturiler oldukça rahat ve müreffeh bir dönem geçirmiştir¹⁷⁹. Argûn Han'ın 1291'de ölmesiyle onun yerine kardeşi Geyhâtû tahta geçmiştir. O da tıpkı kardeşi gibi Nasturilere cömert davranmıştır. Bu sırada yaşı oldukça ilerleyen Bar Sauma, Argûn Han'ın erken vefatı neticesinde sözünü aldığı kiliseye kavuşamamıştır. Ayrıca İlhanlı ordugahıyla beraber sorumlu olduğu kilisede yer değiştirdiği için bu göçebe hayattan yorulmuştu. Nihayet Geyhâtû'dan Argûn Han'ın ordugahta kurduğu kilisenin eşyalarını koymak için bir kilise yaptırmasını istemiştir. Bu isteğin kabul olmasıyla Merâga'daki kilisenin yapımıyla gece gündüz ilgilenmiştir. Kilisenin yapımından sonra kilise işleri ve ayinleriyle düzenli olarak ilgilenmiştir. Geyhâtû'nun ardından tahta çıkan Bâydû'nun katolikos onuruna Şehrizer'da verdiği yemeğe katılmış ve bu yemek sırasında hastalanmasının ardından Erbil üzerinden Bağdâd'a dönmüştür. Hastalığının artmasının ardından 10 Ocak 1294¹⁸⁰'te vefat etmiştir¹⁸¹. Büyük ihtimalle bir kilise olan Darath Rhomay'ın yakınına daha önce vefat eden din adamlarının mezarları arasına gömülmüştür. Yol arkadaşı ve dindaşı Mar Yaballaha ise 1317'deki ölüm tarihine kadar katolikos olarak görev yapmıştır. Fakat 1295 yılında Müslüman Gazan Han'ın iktidara gelmesinin ardından hem kendisi hem de Hristiyanlar İlhanlı topraklarında zor günler yaşamıştır.

179 *The History of Yaballaha III.*, s. 73-74; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 198-200.

180 Bu tarih Geyhâtû'nun ölümü ve Bâydû'nun tahta çıkış tarihleriyle uyumlu gözüküyor. Geyhâtû'nun ölüm tarihi 694/24 Mart 1295 Cuma olarak gözüyor. Reşîdu'd-dîn/Alî-zâde, s. 244; 'Abbas İkbâl Aştîyani, *Târîh-i Mogûl*, s. 252; Fasîh-i H'âfî, *a.g.e.*, s. 369; Korykoslu Hayton, *a.g.e.*, s. 147-148; Abdulkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", s. 45; Peter Jackson, "Gaykâtu Khan", s. 345; Cem Tüystüz-Bülent Yılmaz, *a.g.m.*, s. 144. Geyhâtû'nun ölüm tarihi hakkında kaynaklar hemfikir değildir. Bazı kaynaklar 7 Cemâz'iu'l-evvel 694/25 Mart 1295 Cuma tarihini verirken (Vassâf, *a.g.e.*, s. 169-170; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 24; Şebânkâre'î, *a.g.e.*, s. 267; Mîrh'ând, *a.g.e.*, s. 373-374) bazı kaynaklar Safer 694/Aralık 1294-Ocak 1295 (Ward/*Zafar-nâmah*, s. 359) ve 6 Cemâz'iu'l-âhir 694/23 Nisan 1295 (H'ândemîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 139; Hamdullah Mustevfî, *Târîh-i guzide*, s. 591) tarihlerini vermektedir. Bunun dışında tüm bu tarihlerden bağımsız olarak Ebu'l-Ferec'in verdiği 5 Mart 1295 tarihi bulunmaktadır. (Bar Hebraeus, *a.g.e.*, s. 649). Son olarak bir Ermeni kaynağı *Gorigos Senyörü Hetum Vakayinamesi*'nde 743 yılı verilmiştir ki bu 7 Ocak 1294-6 Ocak 1295 tarihleri arasına isabet etmektedir. Korykoslu Hayton, *a.g.e.*, s. 21. Ayrıca karşılaştığımız Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Haz. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 227. Son olarak kaynaklarca 1295'te öldüğü sabit olan Geyhâtû döneminde vefat etmediğini bildiğimiz Rabban Sauma, İlhan Bâydû'nun kısa saltanatı sırasında Mart 1295-Ekim 1295 tarihleri arasında vefat etmesi gerekir.

181 *The History of Yaballaha III.*, s. 75-80; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 201.

Sonuç

Bar Sauma'nın Çin'de başlayıp Ortadoğu'da sona eren, içerisinde Avrupa'ya diplomatik bir misyonu da içeren hayatı Orta Çağ'ın en ilginç hikayelerindedir. Birçok yönüyle bize Marco Polo'nun seyahatini anımsatır. Öngütlerden bir Nasturi Hristiyan olan Bar Sauma, aldığı iyi dini eğitimin ardından kendini dine adanmış ve ruhban sınıfına dahil olmuştur. Bir süre kilisede ikamet etmesinin ardından dağdaki bir mağaraya çekilerek yaşamına burada devam etmiştir. Bununla beraber insanlara burada etkileyici vaazlar vererek ününü kısa sürede etrafa duyurmayı başarmıştır. Ortadoğu'ya yaptığı yolculukta ona eşlik eden ileride Nasturi Kilisesi'nin katolikosu olacak olan öğrencisi Markos ona burada katılmıştır. İkilinin birlikte geçirdiği on yıldan fazla bir zamanın ardından arayış içinde bir ruha sahip olan Markos'un ısrarıyla, günahlarının affı ve uhrevi mükafat amacıyla Kudüs'e gitme kararı aldığı görülmüştür. Moğol çağında Pax Mongolica'nın doğu batı arasındaki engelleri kaldırdığı Avrupa'dan Çin'e seyahatleri mümkün kıldığı bu dönemde Bar Sauma'da olduğu gibi ters yönde seyahatler de mümkün hale gelmiştir. Moğollar arasında savaşların şiddetlendiği bu dönemde iki rahibin Hanbalık'tan Tebriz'e olan yolculukları büyük bir cesaret ve sebat gerektiren bir yolculuktu. Yolculukları sırasında uğradıkları her yerde dindaşları tarafından sıcak karşılama görmüşlerdir. Buna mukabil yolculuk müddeti zarfında türlü zorluklarla karşılaşmışlardır. Diğer yandan seyahatleri, gezginlerin, din ve geleneklerin İpek Yolu üzerindeki seyrüseferine ve farklı toplumlara nasıl yayıldığını göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

İlhanlı topraklarına geldiklerinde Memlûklar ile çatışmalar yüzünden Suriye yolunun kapalı olmasından dolayı Kudüs'e gidemeyen rahipler, bir süre uygun ortamın oluşması için beklemeye başlamışlardır. Ancak bu sırada Nasturilerin katolikosu Mar Denha siyasi rakiplerine karşı bir manevra olarak bu ikiliyi kullanmak ve çeşitli görevlerle onları Çin'e göndermek istemiştir. Ancak kısa bir süre sonra Mar Denha'nın ölmesiyle Çin'e geri dönmekten kurtuldukları gibi Markos Mar Yaballaha ismiyle yeni katolikos olmuştur.

13. yüzyılın başlarında başlayan ve dünyayı saran Moğol fetihleri Ortadoğu'ya kadar uzanmıştır. Ancak Moğol birliklerinin Ayn Calud sonrasında geçici olarak işgal ettikleri Suriye'den geri çekilmek durumunda kaldıklarını görüyoruz. Abâkâ'nın azimli tavrı da Moğolların bu yönde ilerlemesine yetmemiştir. Halefî Argûn ise bu hedeften tamamen uzak olmakla beraber yeterince iç çekişmelerle uğraşmaktaydı. Argûn Han, atalarının iddialı siyasetine devam etti ancak Memlûklara karşı sadece Gürcülerin ve Ermenilerin desteği yeterli değildi ve bu defalarca kanıtlanmıştı. Memlûkların askeri maharetleri yanında iklim koşulları ve coğrafya İlhanlıların başarısızlığının arkasındaki ana nedenlerdi. Bu itibarla Hûlâgû ve ardılları Moğollar arası bitmek bilmez çatışmalar nedeniyle Altınorda Devleti ve Memlûklara karşı fiziken yardım etmesi imkânsız olan Kûbîlây Han'ın yerine Batı Avrupa Devletleri, Papalık ve Ortadoğu'daki Haçlı Devletlerinden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Memlûkları yenmek hatta Suriye'de toprak kazanmak için olası en iyi müttefikler bunlardı. Tek çıkış noktası da bu gözüküyordu. Tahta geçişinin ardından kısa zamanda bunun farkına varan Argûn Han da hemen bir elçilik heyetini Memlûklar üzerine ortak bir askerî harekât teklifi için Avrupa'ya, Kudüs'ü verme vaadiyle göndermiş ancak somut bir sonuç elde edememiştir. Bu yüzden daha sonra Bar Sauma önderliğinde başka bir heyeti Papaya ve Avrupa'nın güçlü hükümdarlarına ittifak teklifini yenilemek amacıyla göndermek zorunda kalmıştır. Baktığımız zaman bölünmüş Hristiyanlık dünyasıyla ittifak kurma çabaları oldukça zor bir görevdi. İlk olarak İtalya'ya ayak basan Bar Sauma, Papa IV. Honorius, İngiltere Kralı I. Edward ve Fransa Kralı ile görüşerek Argûn Han'ın mektuplarını ve hediyealarını ileterek kendisine

verilen görevi yerine getirmiştir. Avrupalı yöneticiler ise Bar Sauma'ya ittifak hakkında güzel sözler söylemişlerdir ancak bu sözler hiçbir zaman somutlaşmamıştır. Bunun yanında Bar Sauma ve elçilik heyeti gittikleri her yerde yöneticiler tarafından güçleri hususunda onları ikna etmek için abidevi yapılarla yönlendiriyorlardı. Avrupalıların rasyonalizmden uzak elçilere; muhteşemliklerini göstermek arzusuyla kiliseleri ve manastırları gezdirmeleri aslında elçilerin yardım isteklerine verilen olumsuz-kaçamak bir cevaptı. Aslında Bar Sauma'nın elçilik için geldiği dönemde Kutsal toprakları Müslümanlardan alma düşüncesi savaşmaktan yorgun düşmüş Avrupa'da hayli zayıflamıştı. Hristiyan hükümdarlar ise İslam'a karşı ortak mücadele fikrine sempati duysalar da bunu yapma isteğinden ve fırsatından uzaktılar.

Bar Sauma açısından Avrupa seyahati diplomatik olarak bir hüsrana olmasına rağmen dini açıdan oldukça tatminkardı. Avrupa'daki kutsal emanetleri ve dini mekânları görme fırsatı bulmuş ve Çin'den ayrılmasındaki amaçlarının önemli bir kısmını bu seyahati sırasında gerçekleştirme şansına nail olmuştur. Hatta Papa'nın isteğiyle Roma'da yönettiği ayın, Nasturiler ve Katolikler arasında sekiz yüzyıldır süren düşmanlığın sona erdiğinin bir işaretiydi.

Bar Sauma tecrübesi ardından Argûn Han'ın Avrupa'nın mevcut siyasi durumu hakkında derin bilgi sahibi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu yüzden tüm başarısız denemelere rağmen ısrarla elçilerini birbiri ardına Avrupa'ya göndererek onları Müslümanlar üzerine bir Haçlı seferi düzenlemesi için beyhude yere çabalamıştır. Diğer yandan Argûn'un hükümdarlığının bitişiyle hemen hemen aynı tarihlerde Haçlıların Ortadoğu'daki varlığı da sona ermiştir. Avrupalıların İlhanlı elçilerine kayıtsızlıkları Haçlıların sonuna dolayısıyla Ortadoğu'daki Avrupa egemenliğinin bitmesine neden olmuştur. Bu onlar için aslında öngörülebilir bir akıbetti.

Avrupa elçiliğinin ardından dindaşlarıyla Argûn Han'ın lütuflarına mazhar olan Bar Sauma bir ayrıcalık olarak ordugahtaki kilisenin yöneticisi olarak atanmıştır. Daha önceki görevi Roma'daki kardinallerle konuşmasında ifade ettiği üzere Bağdâd'daki katalikosun manastırında diyakoz, manastır öğrencilerinden sorumlu müdür ve genel ziyaretçi idi. Son olarak ölmeden önce Geyhâtû Han'ın desteğiyle Merâga'da bir kilise inşa edip ordugahtaki kilisedeki görevinden ayrılmıştır.

Kaynaklar

'Abbâs İkbâl Aştıyani, Târîh-i Mogûl. Ez-hamle-yi Çingîz tâ teşkil-i devlet-i Tîmûr, Tahran 1364/1996

'Âzerî, Alâ'u'd-Dîn, "Revâbit-i İlhanân-i Mogûl bâ derbâr-i Vâtîkân", BT, V/2, Tahran 1349/1970, s. 57-102.

Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Second Mémoire. Relations diplomatiques des princes chrétiens avec les rois de Perse de la race de Tchinggis, depuis Houlagou, jusqu'au règne d'Abousaïd", dans Histoire et Mémoires de l'Institut Royal de France, Académie des Inscriptions et belles-lettres, tome 7, Paris 1824, s. 77-180.

Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens, et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Premier Mémoire. Rapports des princes chrétiens

avec le grand empire des Mongols, depuis sa fondation sous Tchिंगgis-khan, jusqu'à sa division sous Khoubilāi", *Histoire et mémoires de l'Institut royal de France*, tome 6, Paris 1822. s. 396-469.

Adıbelli, Ramazan, "Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış", *Milel ve Nihal*, Cilt 10, Sayı 2, 2013, s. 133-172.

Ağır, Abdullah Mesut, "Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", *Akademik Bakış*, Sayı 15, Celalabat 2008, s. 1-10.

Aktan, Ali, "Memlûk-Haçlı İlişkileri", *Belleten*, Cilt 63, S. 237, TTK, Ankara 1999, s. 411-452.

Albayrak, Kadir, "Nestûrlük", *DİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 15-17.

Allsen, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eueasia*, Cambridge 2004.

Amitai, Reuven, "Edward of England and Abagha Ilkhan. A Reexamination of a Failed Attempt at Mongol-Frankish Cooperation", *The Mongols in the Islamic Lands*, Hampshire-Burlington 2007, s. XI/75-82.

Amitai, Reuven, "Hulāgu Khan", *Elr.*, Volume 12, New York 2004, s. 554-557.

Amitai, Reuven, "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement", *The Mongols in the Islamic Lands. Studies in the History of the İlkhānate*, Hampshire-Burlington 2007, (XIII), s. 50-65.

Amitai, Reuven, *Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhānid War, 1260-1281*, Cambridge 2004.

Anonim, *Monghol-un Niuça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi)*, (T. Terc. Ahmet Temir), TTK, Ankara 1995.

Atiya, Aziz S., *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (T. Terc. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Atwood, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire(EMME)*, New York 2004.

Ayalon, David, "Hımş (The Battle of)", *EI2*, Cilt 3, s. 402-403

Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D. Yıldız, İstanbul 1981.

Barthold, Wilhelm, "Orta Asya'da Moğol Fütuhata Kadar Hristiyanlık", (T. Terc. Köprülüzâde Ahmed Cemal Bey), *TM*, Cilt 1, İstanbul 1925, s. 47-100.

Baum, Wilhelm-Winkler, Dietmar W., *The Church of the East. A Concise History*, Routledge Curzon, London and New York, 2003.

Biran, Michael, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, London 1997.

Borbone, Piere Giorgio, "A 13th Century Journey from China to Europe: The Story of Mar Yahballaha and Rabban Sauma", *Egitto e Vicino Oriente*, Volume 31, Pisa University Press, Pisa 2008, s. 221-242.

Boyle, J. A., "Djalāl Al-Dīn Khwārazm-Shāh", *EI²*, Cilt 1, s. 392-393.

Boyle, J. A., "The Il-Khans of Persia and the Christian West", *History Today*, Volume 23/8, London 1973, s. 554-563.

Boyle, John Andrew, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", *History Today*, Volume 23/8, London 1973, s. 554-563.

Bretschneider, E., *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 1-2, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1888.

Bretschneider, E., *Notes on Chinese Mediaeval Travellers to the West*, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1875.

Broadbridge, Anne Falby, *Mamluk Ideological and Diplomatic Relations with Mongol and Turkic Rulers of the Near East and Central Asia (658-807/1260-1405)*, The University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Vol. I, (Basılmamış Doktora Tezi), Illinois 2001.

Buell, P. D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Oxford 2003.

Burt, Caroline, *Edward I and the Governance of England, 1272–1307*. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 4th ser., 85.) Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Caesaris Baronii, *Annales Ecclesiastici*, Cilt 23, 1871.

Caferoğlu, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları", *TM*, Cilt 4, İstanbul 1934, s. 1-43.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, İstanbul 2011.

Cahun, Leon, *Asya Tarihine Giriş Türkler ve Moğollar*, (Fransızcadan T. Terc. İnan Kaya), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013.

Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, (T. Terc. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, (Haz. Mustafa Uyar), (T. Terc. Ankhbayar Danuu), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Cevâdî, Hasan, "İrân ez-dîdgâh-i seyyâhân-i Orûpâ'î der-dovre-yi İlhân", *BT*, VII/4, Tahran 1351/1972, s. 13-42.

Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı. Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, T. Terc.ve Notlar Gülşah Hasgöçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

Chabot, Jean-Baptiste (ed.), "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", *Revue de l'Orient Latin*, Cilt 2, 1894, s. 566-644.

Chabot, Jean-Baptiste, "Histoire Du Patriarche Mar Jabalaha III Et Du Moine Rabban Çauma Traduite Du Syriaque", *Revue de L'Orient Latin*, Tome 1, Paris, 1893, s. 567-610; 1894, s. 73-142, 235-304. *Histoire De Mar Jabalaha III. Patriarche des Nestoriens (1281-1317) et Du Moine Rabban Çauma Ambassadeur du roi Argoun en Occident (1287) Traduite du Syriaque et Annotée*, Paris 1895.

Chabot, Jean-Baptiste, *Histoire de Mar Jabalaha III. Patriarche des Nestoriens (1281-1317)*:

et du moine Rabban Çauına, Ambassadeur du roi Argoun en Occident (1287), Paris 1895.

Ciocchetti, Marco, "Contacts between the Mongols and the Latin West from the Point of View of the Italian Chronicles in the Second Half of the Thirteenth Century", *Eurasian Studies*, Volume 17, 2019, 244-270.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.

Clot, André, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (T. Terc. Turhan Ilgaz), Epilson Yayıncılık, İstanbul 2005.

Connell, Charles William, *Western Views of the Tartars. 1240-1340*, Rutgers University, Department of History, (Basılmamış Doktora Tezi), New Jersey 1969.

Dawson, Christopher (Ed.), *Mission to Asia. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, (Translated By a Nun of Stanbrook Abbey), New York 1966.

Dehhodâ, 'Aliakbar, *Lûgatnâme-i Dehhodâ*, Cilt 4, Müessese-i İntezârât-i Daneşgâh-i Tehran, Tahran 1377.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri, Dünya Kitapları*, İstanbul 2004.

Denise Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, Vol. VII/2, Brill, Leiden 2005, s. 143-162.

Deorfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Cilt 4, Wiesbaden 1967.

Dihkânnijâd, Murtazâ, "Revâbit-i İran ve Orûpâ der Asr-ı İlhânân", *Târih-i Revâbit-i Hâricî*, S. 29, (1385/2006), s. 1-19.

Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, TDAV, İstanbul 1988.

Dvornik, Francis, *Konsiller Tarihi. İznik'ten II. Vatikan'a, Fransızcaya Terc. Soeur Jean Marie O. P., Fransıcadan Türkçeye Terc. Mehmet Aydın, TTK, Ankara 2019.*

Ebû Zeyd Velîyu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân b. Muhammed İbn Haldûn, el-'İber. *Târîh-i İbn Haldûn*, (F. Terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), Cilt 4, Tahran 1383.

Ebü'l-Ferec (Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, Yay. P. Bedyan, Paris 1890; İngilizce trc. E. W. Budge, *The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj*, I-II, London 1932; İngilizceden Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, TTK, Cilt 1-2, Ankara 1999.

Ebülferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, T. Terc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941.

Ekici, Kansu, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2012.

el-Makrizî, Takiyüddin Ahmet b. 'Ali (öl. 845/1442), *Kitab-üs sülûk li Ma'rifeti duval-el-Mülûk*, Yay. Muhammed Mustafa Zaide, Kahire 1936-1938, (T. Terc. Zakir Kadiri Ugan), Cilt 1, Kısım: II, TTK, Tercüme bölümü, (Yayınlanmamış tercüme).

Emîn, Şemîs Şerîk, Ferheng-î istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl, Tahran 1357.

Erdem, İlhan, “İlhanlılar’da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, AÜ DTCF TAD, S. 35, Ankara 2004, s. 103-111.

Erdem, İlhan, Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308), AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995.

Fahru’d-dîn Ebû Suleymân Dâvûd bin Tâcu’d-dîn Benâketî, Târîh-i Benâketî (Ravzatu evlâu’l-elbâb fî ma’rifeti’t-tevârîh ve’l ensâb), neşr. Ca’fer Şi’âr, Tahran 1348.

Faruk Sümer, “Abaka”, DİA, Cilt 1, s. 8.

Foltz, Richard C., İpek Yolu Dinleri. Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim, (İng. T. Terc. Aydın Aslan), Medrese Yayınları, İstanbul 2006.

Galstyan, A. G., Ermeni Kaynaklarına Moğollar XIII. ve XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar, (Rusça’dan T. Terc. İlyas Kamalov), İstanbul 2005.

George Lane, Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran. A Persian Renaissance, London and New York, 2003.

Georges Pachymérés, Bizanslı Gözüyle Türkler. Geroges Pachymérés’in “Relations Historiques” Adlı Eserinde Yer Alan Türkler ile İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi, T. Terc. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat, İstanbul, 2019.

Grousset, René, Bozkır İmparatorluğu. Atilla-Cengiz Han-Timur, (T. Terc. Reşat Uzman), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Gumilëv, Lev Nikolayeviç, Muhayyel İmparatorluğun İzinde, (Rusçadan T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Haenisch, Erich, “Zu den Brief’en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)”, Oriens, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 216-235.

Halbertsma, Tjalling H.F., Early Christian Remains of Inner Mongolia. Discovery, Reconstruction and Appropriation, Brill, Leiden-Boston 2008.

Hamdullâh Mustevfi-yi Kazvînî, (öl. 750/1350), Târîh-i guzîde, neşr. ‘Abdu’l-Huseyn Nevâ’î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1364.

Hasan Oktay, Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar, Haz. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Hilal, Adil, Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam Dünyasına Etkileri, T. Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

Holt, P. M., Haçlılar Çağı. 11. Yüzyıldan 1517’ye Kadar Yakındoğu, (T. Terc. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Hornstein, Lilian Herlands, “The Historical Background of the King of Tars”, Speculum, Vol. XVI, No. 4, The University of Chicago Press, Chicago 1941, s. 404-414.

Howorth, Henry H., History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century, Volume 3,

The Mongols of Persia, New York 1888.

Hvândemîr, Giyasu'd-dîn b. Husâmud-dîn, Târih-i Habîbu's-siyer fi Âhbâr-i Efrâd-i Beşer, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, c. III, Tahran 1372. İngilizce tercümesi; Khwandamir [Hvândemîr], Habibu's-Siyar, c. III, (İng. Çev. W. M. Thackston), Harvard University 1994.

Işık, Halim, İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

İbn Bibi (El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri Er Rugadi), El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçuknâme), (Çev. Mürsel Öztürk), II cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

İbn Bîbî, Selçuknâme, (T. Terc. Mükrimin Halil Yinanç), Haz. Refet Yinanç, Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

İbn Fûvatî, el-Havâdis'l-câmî'a ve'l tecâribu'n-nâfi'a fi'l-mi'atu's-sâbia, (F. Terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), Tahran 1381.

İbn Kesîr, El Bidâye Ve'n-Nihâye, Cilt 13, (T. Terc. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

İbni Tagrıberdi, En-Nücûmu'z-Zâhire, (T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İbnü'l-Esîr, İslâm Tarihi. El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi, Cilt 12, T. Terc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Cilt 12, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.

Jackson, Peter, "Arġūn Khan", EIr., Vol. II, London and New York, s. 402-404.

Jackson, Peter, "The Mongol age in Eastern Inner Asia", CHIA, (Ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank and Peter B. Golden), Cambridge University Press 2009, s. 26-45.

Jackson, Peter, The Mongols and the West 1221-1410, London 2004.

Johann Lorenz von Mosheim, Historia Tartarorum ecclesiastica, Helmstadi, apud Fridericum Christianum Weygand, 1741.

Kadyânî, 'Abbâs, Ferheng-i Câm'i Târih-i Irân, Dâneşgâh-i Şirâz 1387.

Kafalı, Mustafa, Çağatay Hanlığı, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Kafesoğlu, İbrahim, Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221), TTK, Ankara 2000.

Kanar, Mehmet, Ferhengî Türkî be Farisî, Ferhengî Farisî be Türkî (Büyük Sözlük. Farsça-Türkçe, Türkçe Farsça), II cilt, İstanbul 1998.

Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", TİD, C. 16, İzmir 2001, s. 31-45.

Kâşgarlı Mahmûd, Divânü Lugâti't-Türk, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Kerîmu'd-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, Musâmeretu'l-ahbar ve musâyeretu'l-ahyâr, neşr. Osman Turan, TTK, Ankara 1999.

Kerîmu'd-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, Musâmeretu'l-ahbar ve musâyeretu'l-ahyâr, (T. Terc. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.

Kim, Hodong, “İsa Kelemechi. A Translator Turned Envoy between Asia and Europe”, *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia. Generals, Merchants, Intellectuals*, Ed. Michael Biran-Jonathan Brack-Francesca Fiaschetti, Oakland, 2020, s. 255-269.

Kirişoğlu, Alican, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2018.

Kopruman, Kâzım Yaşar, “Memlûkler”, DGBİT, C. 6, Kombassan Yayınları, İstanbul 1989.

Korobeinikov, D. A., “Raiders and Neighbours: The Turks (1040–1304)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 692-727.

Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar’da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993.

Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latinceden T. Terc. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

Laurent, M.-H., “Rabban Saumâ, ambassadeur de l’Il-Khan Argoun, et la cathédrale de Veroli”, *Mélanges d’archéologie et d’histoire*, Volume 70, 1958, s. 331-365.

Lengerûdî, Rizâ R., “Argûn Hân”, DMBİ, Cilt 7, Tahran 1377, s. 646-649.

Ligeti, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, (Macarcadan T. Terc. Sadrettin Karatay), TDK, Ankara 2011.

Lippard, Bruce G., *The Mongols and Byzantium 1243-1341*, Indiana University, Department of Uralic and Altaic Studies, (Basılmamış Doktora Tezi), Indiana 1983.

Lockhart, L., “The Relations between Edward I and Edward II of England and the Mongol Il-Khans of Persia”, *IRAN. JBIPS*, VI, London 1968, s. 23-31.

Lupprian, Karl-Ernst, *Die Beziehungen der Päpste zu den islamischen und mongolischen Herrschen im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels*, Città del Vaticano, 1981.

M. Le Baron C. d’Ohsson, *Histoire des Mongols. Depius Tchinguiz-Khan jusqu’a Timour Bey ou Tamerlan*, Cilt 4, Amsterdam 1835.

Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Cilt 1, (T. Terc. Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul 2003; Cilt 2, (T. Terc. Z. Zühre İlgelen), İthaki Yayınları, İstanbul 2004.

Mehmet Takî İmâmî, *İran Moğollarının Devlet Teşkilatı*, AÜ DTCF, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1971

Meyvaert, Paul, “An Unknown Letter of Hulagu, Il-khan of Persia, to King Louis IX of France”, *Viator*, 11, 1980, s. 245-259.

-Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma’nın Seyahat Notlarının Çevirisi ve Değerlendirilmesi, (Haz. Esra Sarioğlu), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2017.

Morgan, D. O., “Ögedey”, *El²*, Cilt 8, s. 162-163.

Morgan, David, *The Mongols*, Oxford 2007.

Moule, A. C., *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930.

Muhammed b. 'Alî b. Muhammed Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363.

Northrup, Linda S., *From Slave to Sultan. The Career of Al-Manşûr Qalâwûn and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart: Steiner 1998.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Oliver, E. E., "The Chaghatai Mughals", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Volume 20, No. 1 (1888), s. 72-128.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2006.

Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilası. Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

Paolillo, Maurizio, "A Nestorian Tale of Many Cities. The Problem of the Idefication of Urban Structures in Önggüt Territory During the Yuan Dynasty According to Chinese and Western Sources", *Jingjiao. The Church of the East in China and Central Asia*, ed. Roman Malek, 2006, s. 371-373.

Paviot, Jacques, "England and the Mongols (c. 1260-1330)", *JRAS*, Volume 10, No. 3, 2000, s. 305-318.

Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*, T. Terc. Ergin Ayan, Kronik, İstanbul, 2018.

Prestwich, Michael, *Plantagenet 1225-1360 (The New Oxford History of England)*, Clarendon Press, Oxford, 2005.

Prestwitch, Michael, *Edward I*, Yale University Press, New Haven and London, 1997.

Quatremere, *Moğollar Tarihi. Kütüphane-i Kralinin gayri matbu el yazması kitapları*, Cilt 1, TTK, (Yayınlanmamış tercüme).

Rachewiltz, Igor de, *Papal Envoys to the Great Khans*, Stanford University Press, California 1971.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârîh*, (T. Terc. Abdülbaki Gölpınarlı), MEB, (neşredilmemiş tercüme), (t.)

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, (Raschid-el Din), *Histoire des Mongols de la Perse, Texte Persan, publiè traduit en français, accompagnè des notes et d'un Mèmoire sur la vie et les Ouvrages de l'Auteur par Étienne Quatremère*, Amsterdam 1968.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârîh*, Cilt 3, neşr. 'Abdu'l Kerim 'Ali-oğlı 'Alî-zâde, Bakü 1957.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârîh*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Cilt 3, Tahran 1373.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Frankengeschichte Des Rašîd ad-Dîn, (Almancaya Terc. Karl Jahn), Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1977.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols, (İng. Terc. W.M. Thackston), I-III, Harvard University 1998-1999.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Şu'ab-i pençgâne, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, Yazma nr. 2937.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Ta'rîh-i Mübârek-i Ġâzânî des Rašîd al-Dîn Faḍlallâh Abî'l-Ḥair. Geschichte der İlḫâne Abâgâ bis Gaiḫâtû (1265-1295), neşr. Karl Jahn, 's-Gravenhage 1957.

Richard, Jean, "The Mongols and the Franks", JAH, Volume 3/1, Wiesbaden 1969, s. 45-57.

Richard, Jean, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", Journal des savants, No: 4, Paris 1979, s. 295-303.

Richard, Jean, La Paputé et les Missions D'orient au Moyen Age XIIIe-XVe siècles), École Française de Rome Palais Farnèse, 1998.

Ricoldus de Monte Crucis, Doğu Seyahatnamesi. Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu, (T. Terc. Ahmet Deniz Altunbaş), Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Rossabi, Morris, "An Embassy to the West", From Yuan to Modern China and Mongolia: The Writings of Morris Rossabi, Leiden-Boston, 2014, s. 385-422.

Rossabi, Morris, Kubilay Han, (T. Terc. Özgür Özol), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Rossabi, Morris, Kubilay Han'ın Seyyahı. Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk, (T. Terc. Ekin Uşşaklı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Rossabi, Morris, Voyager from Xanadu. Rabban Sauma and the First Journey from China to the West, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 2010.

Roux, Jean-Paul, Moğol İmparatorluğu Tarihi, (T. Terc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Roux, Jean-Paul, Orta Asya. Tarih ve Uygarlık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, Cilt 3, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2008.

Ruysbroeckli Willem, Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255, (Ed. Peter Jackson, David Morgan), (T. Terc. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Rükneddin Baybars el-Mansûrî el-Hata-i ed-Devadarî, et-Tufetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devlet't-Turkiyye, (T. Terc. Hüseyin Polat), TTK, Ankara 2016.

Ryan, James D., "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia", JRAS, 8/3, November 1998, s. 411-421.

Sagaster, Klaus, "Ölümsüz Cengiz: Cengiz Han ve tarihe vurduğu damga", Cengiz Han ve Mirasçıları. Büyük Moğol İmparatorluğu, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 22-43.

Sağlam, Ahmet, Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi. İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304),

Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.

Say, Seyfî, “Ortaçağ Hıristiyan Dünyasında Uluslararası İlişkiler Düşüncesi”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 97-109.

Schimmel, Annamarie, Dinler Tarihine Giriş, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999.

Schmieder, Felicitas, Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlands vom 13. Bis in das 15. Jahrhundert, Sigmaringen 1994.

Setton, Kenneth M., The Papacy and The Levant (1204-1571), Volume 1, Philadelphia 1976.

Simpkin, David, The English Aristocracy at War. From the Welsh Wars of Edward I to the Battle of Bannockburn, The Boydell Press, Woodbridge, 2008.

Sinor, Denis, “Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı”, (T. Terc. Talat Tekin), Erken İç Asya Tarihi, (Ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 383-424.

Spuler, B., “İlkhāns”, EI², Cilt 3, s. 1120-1127.

Spuler, Bertold, Geschichte der Mongolen. Nach östlichen und europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhunderts, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart 1968.

Spuler, Bertold, İran Moğolları. Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350, (T. Terc. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 2011.

Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, Cilt 3, (T. Terc. Fikret İşıltan), TTK, Ankara 2008.

Strayer, Joseph R., The Reign of Philip the Fair, Princeton University Press, Princeton, 1980.

Şeşen, Ramazan, Sultan Baybars ve Devri (1260-1277), İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Şihabeddin b. Fazlullâh el-Ömerî, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, (T. Terc. ve Notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Taşagül, Ahmet, “Hoten”, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 251-253.

-The History of Yaballaha III. Nestorian Patriarch and of His Vicar Bar Sauma, (Translated From The Syriac and Annotated By; James A. Montgomery), Columbia University Press, New York 1927.

-The Monks of Kûblâi Khân Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sâwmâ, (Translated from the Syriac: E. A. Wallis Budge), London 1928.

Tural, Murat, Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.

Turan, Şerafettin, Türkiye-İtalya İlişkileri I. Selçuklular’dan Bizans’ın Sonra Erişine, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Usul, Dilber İlimli, İlhanlı Döneminde Uygurlar, Selçuk Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2016.

Uyar, Mustafa, İlhanlı Devletinde Argun Dönemi, AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, TTK, Ankara 1988.

van Donzel, Emeri - Schmidt, Andrea, Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources. Salam's Quest for Alexander's Wall, Brill, Leiden-Boston 2009,

Vosté, J. M., "Memra en l'honneur de Iahballaha III", Le Muséon, 42, s. 168-176.

Watt, J. A., "The Papacy", The New Cambridge Medieval History, Ed. David Abulafia, Volume 5 c. 1198-1300, Cambridge University Press, 2008, s. 107-163.

Yuvalı, Abdülkadir, "XIII. Yüzyılda Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Samsun 1987, s. 121-129.

Zafer Saraç, Bazı Çin seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme (M.Ö. 139-M.S. 984), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2019.

Ekler

"Nicholas (Papa Nicholas ve Himayelerindekiler) Doğu topraklarındaki Muhterem Kardeşimiz Yaulaha Piskoposuna, sağlık ve Apostolik (Papalık) kutsaması ile".

"Doğu topraklarındaki Piskopos saygıdeğer Kardeşimiz Bersauma'nın, soylu Sabadinus'dan Thomas de Anfusus'in, tercüman Uguetus'un ve ünlü Tatar kralının özel elçilerinin sizin adınıza titizlikle sunduğu mektubunuzu yüce bir nezaket eşliğinde aldık. İçeriğine vakıf olduk ve içtenlikle belirttiğiniz öngörünüzü ve gayretinizi Tanrı'ya övgüyle ile sunduk. Mektubunuzdan öğrendiğimiz üzere, sizler, selamet (salvation- günahlardan arınma) tohumlarını ekmek ve bölge insanlarına Katolik inancını öğretmek için orada misyonlarımızı gerçekleştirmek üzere yaşayan sevgili kardeşlerimize yüce merhametiniz ve lütfükâr desteğinizle yaklaşmaktasınız. Bu sebepten ötürü, sizlere çok minnettârız. Ve siz, Kardeşimize, Tanrı huzurunda dua ediyor ve sizi destekliyoruz. Havariler Makamı'na saygı duyan ve bizler için çalışan kardeşlerimizi size emanet ettik. Onlara karşı zengin lütufta bulunuyor ve onlara iyi davranıyorsunuz. Sizin lütfunuz ve yardımınızla desteklendikleri için, onlar da hidayete erme (kurtarma-günahlardan arındırma) görevini daha faydalı ve etkili bir şekilde sürdürebilmek için çalışacaklar ve bütün güzel mükâfatları verenden, (Tanrıdan) sizlere layık değerli mükâfatlar alacaksınız. Ama hükümdarlığınızdaki din adamları ve insanlar Roma Kilisesi'nden çok uzakta olduğu için, merhamet dolu bir anne gibi herkesin kurtuluşunu ve kutsanmasını isteyen, fakat dini eğitim için uzakta olan bizler, onların Roma Kilisesi'nin sahip olduğu ve koruduğu inanca sahip olmalarını arzu ediyoruz, bu nedenle söz konusu inancı ve aşağıda yazılı beyanı size göndermenin faydalı olduğunu düşünüyoruz. Gayretlerinizi destekliyoruz. İnancımızı öğretmek, benimsenmesini ve özenle uyulmasını sağlamak için Tanrının yoluna kendini adanmış sizler, öyle ki, iyi bir hizmetkâr gibi, din adamlarının ve insanların kurtuluşa ermelerini sağlayacaksınız. Bahsi geçen inanç ve hükümleri şu şekildedir:

(Roma, St. Peter's, - 7 Nisan 1288)"

Ek-1 Papa Nicholas'ın Argûn Han'ın Rabban Bar Sauma aracılığıyla gönderdiği mektuba karşılık gönderdiği cevabi mektubu. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 112-113.

“Nicholas’ tan Tatar kralı Argon’a”

“Doğu topraklarında Piskopos olan saygıdeğer Kardeşimiz Bersauma’dan, asil Sabadinus’tan Thomas de Anfusus’tan, tercüman Uguetus’tan ve Majestelerinin elçilerinden anlıyoruz ki, Kudüs toprakları şayet şeytandan kurtarılacaksa, bu şehirde vaftiz edilmek için yeniden dünyaya gelmek isterdiniz. Sizin kurtuluşunuzu gerçekten arzuluyor, bu övgüye değer hayalinizi Tanrı huzurunda diliyoruz. Ancak, kutsal vaftizden sonra, bu toprakların kurtuluşu Tanrının yardımıyla daha kolay gerçekleştirilecek; çünkü kurtuluşunuz gerçekleşmiş olacak ve hayalinizi gerçek kılmak için beklemeye gerek kalınmayacaktır. Bu yüzden, samimi tavsiyemizi sizlere sunmayı ve siz Majesteleri’ne iletmeyi uygun gördük, Tanrı’nın şefaatinin ve övgüsünü kazanmak ve arınmak için geç kalmayın. Çünkü vaftiz (arınma) için ne kadar hızlı ve istekli olursanız ve ne kadar teşvik ederseniz, Tanrıyı o kadar çok memnun edersiniz. (2 Nisan 1288).

Ek-2 Papa Nicholaus’ın Rabban Bar Sauma aracılığıyla Argûn Han’ı Hrsitiyan olmaya davet ettiği ikinci mektubu. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 114.

Yüce Tanrı’nın kudretiyle. Hakan Argun’un himayesinde/şahitliğinde söz veriyoruz.

Fransa Kralı elçisi, Mar Bar Sauma / Sakhora

İlhanlı birlikleri Mısır seferine çıktıklarında bize katılacağınızı söylediniz. Bu görüşmeden çok mutlu oldum, Tanrı’nın izniyle, Panter yılının (Ocak 1291) kışın son ayında yola çıkmayı ve baharın ilk ayının beşinci günü (20 Şubat’a doğru) Şam’ın önlerinde kampımızı kurmayı önerdiğimizi belirtiyoruz. Şayet sözünüzü tutar ve birliklerinizi belirtilen tarihte gönderirseniz, Tanrının yardımıyla, Kudüs’ü o insanlardan alıp size teslim edeceğiz. Fakat belirtilen tarihte bize katılmazsanız birliklerinizi göndermenin hiçbir anlamı yoktur ve ne yapacağımızı bilemeyeceğimiz bir durum olursa bunun kime faydası olur / olacaktır? Kurucu Muskerili, bize birkaç dil bilen elçiler gönderin ve Frankların diyarından hediyeler, nadideler ve çok renkli resimler getirsin, Allah’ın izniyle ve Hakan’ın yüce gönlüyle sizinle dost olacağımızı bildirmek üzere gönderdik. Mektubumuz inek (öküz) yılının yaz mevsiminin ilk ayının 6’sında Kundulen’de yazıldı.

Ek-3 İlhanlı Hükümdarı Argûn’un Fransa Kralı IV Philip’e Göndermiş Olduğu Mektubun Tercümesi. Henry H. Howorth, *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century*, III, *The Mongols of Persia*, Newyork 1888, s. 350-351.

Sonsuz gökyüzünün gücü sayesinde! İmparatorun (gücünün/yetkisinin) altında! Bunlar bizim (Argûn’un) Fransa Kralına sözleri; Senin bizi önceki yıl Mar Bar Savma Sahura’nın elçiliği ile başa getirme teklifi önerine: “Eğer II. Hakanın (Argûn’un) orduları Mısır sahralarına girerlerse, biz de buradan gireceğiz ve ortak bir operasyonla (düşmanın geri dönmesi için) saldıracağız” bu noktada karar verildi. (1290) Kaplan yılının son kış ayında göğe bildirildi ve (1291) Şam’dan önce ilkbahar ayının 15’inde süresi doldu.

Şimdi Şam’a ilân ediyoruz ki, eğer biz gökyüzünün iradesiyle (yardımıyla) öbür halkları ele geçirirsek, ordularımızın belirlediği (yer ve zaman) dürüstçe size bildirilecek ve Kudüs size verilecek. Fakat siz bizim ordularımızı yanıltmak için belirlenen günü kaçırsanız/yerine getirmezseniz bu dürüstlük olur mu? Eğer siz daha sonra bundan pişmanlık duyarsanız bunun size

ne yararı olur? (Bundan daha sonra pişman olabilirsiniz).

Eğer sen herhangi bir haber ile bir elçi gönderirsen ve himayesinde Fransa'dan ender bulunan eşyalar, doğanlar ve çeşitli renklerde kıymetli taşlar (mücevher) birlikte verirse, bu gökyüzünün gücü-kudreti olurdu ve bizim seni öveceğimiz, mükafatlandıracağımız, imparatorun haşmetinin delili olurdu.

Şunu da belirtelim, okluk taşıyıcısını (Müskaril/Muskeril)¹⁸² gönderiyoruz.

Mektubumuzu sıgır yılının (M. 1289) ilk yaz ayının son onluğunun (on gün) 6'sında, Köndelen'de ki konaklamamız esnasında yazdık.

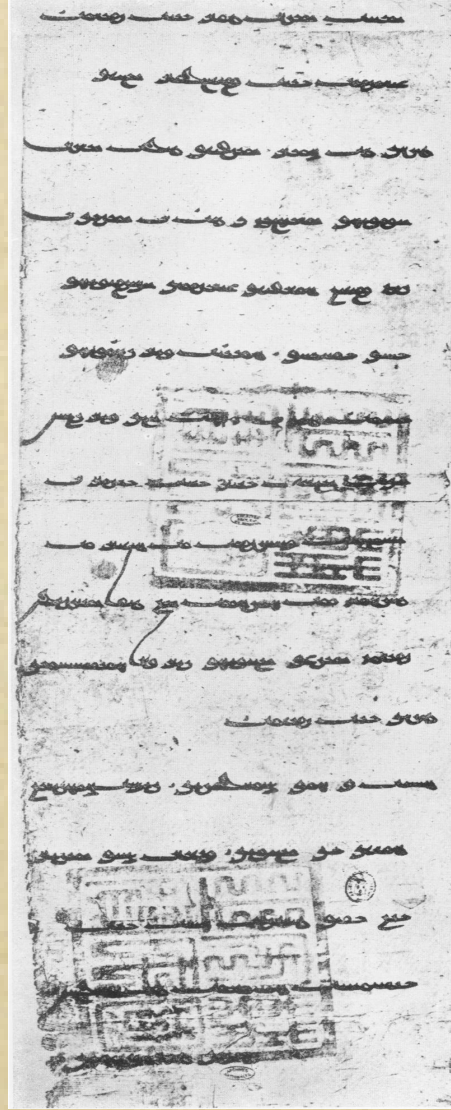
Ek-4 İlhanlı Hükümdarı Argûn'un Fransa Kralı IV Philippe'e Göndermiş Olduğu Mektubun Başka Bir Eserdeki Tercümesi Tercümesi. Erich Haenisch'in makalesi esas alınmıştır. Erich Haenisch, "Zu den Brief'en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)", *Oriens*, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 220.

Ek-5 Doğu topraklarındaki Piskopos Bersauma'ya sağlık ve afiyet temennilerimizle,

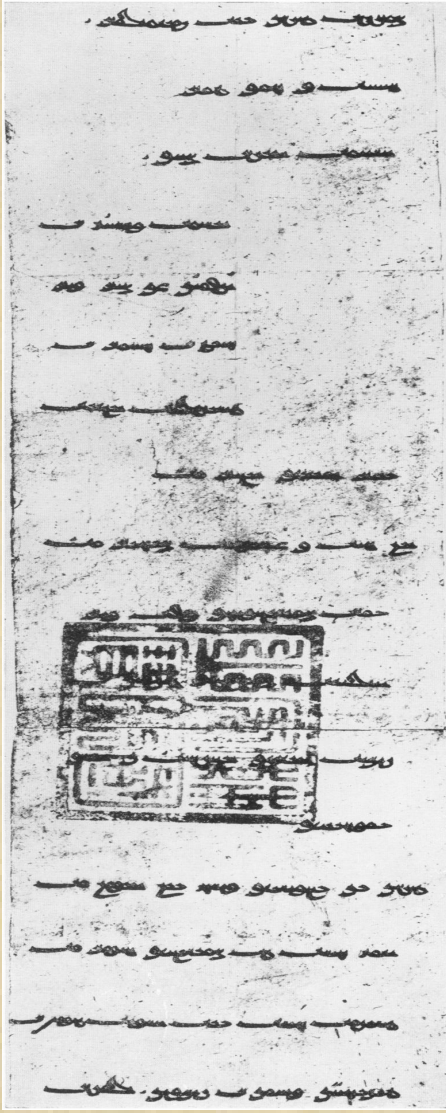
Piskoposluk makamımıza geçenlerde bizzat geldiğinizi görme zevkini yaşamaktayız ve sizi sevgi ve şefkatle kabul ederek tüm lütufları bahşeden Tanrı'ya iftiharla sunduk. Siz ki, güvenilir bir kaynağa göre, Hristiyanlık inancının ışığıyla aydınlanarak ve vaftiz pınarında yeniden hayat bularak, inancımızı yaymakta ve sınırlarını genişletmekte ne kadar hassas ve dikkatli olduğunuzu kanıtlıyorsunuz. Bunu, iyiden daha iyiye giderek, En Yüce Olan'a hizmetinizi tüm manevi bağınızla yerine getirerek, takdir topluyorsunuz. Bunlar, bizlerin sizler ve tüm Ortodoks inancına sahip olanlar hakkında gerçekten de memnuniyetle öğrendiğimiz ve sevinçle duyduğumuz şeylerdir. Bu, bize muazzam bir haz ve çok büyük bir mutluluk vermekte, sizlere ise övgü kazandırmakta, sizin tanınırlığınızı sağlamakta ve ününüzü artırmaktadır. Ve böylece, Sevgili Kardeşimiz, sizi destekliyor ve Tanrı Baba'nın Oğlu huzurunda, Tanrı'ya kulak vermenizi tavsiye ediyoruz ki; o, en küçük hizmetler için bile en büyük mükâfatları verendir ve Hristiyanlık inancına sıkı sıkıya sarılmanızı ve ona her zaman bağlı kalmanızı tavsiye ediyoruz. Ondan size bahşedilen akli başkalarına titizlikle öğretmek ve uyulmasını sağlamalısınız. Böylece, Kâfirlik bulutundan Hristiyan inancının ışığına, sapkınlık yolundan doğruluk yoluna geçişinizdeki gayretli çabanızı hatırlıyorsunuzdur, kendinizi, Yüce Tanrı'ya daha makbul ve daha hoşnut kılabilirsiniz. Bununla birlikte, Roma Başkilisesinin sahip olduğu ve muhafaza ettiği Hristiyanlık inancını başkalarına tam ve etkili bir şekilde öğretebilmeniz için, size söz konusu inancımızı belirttik ve bu mektuba aşağıdaki açıklamayı ekledik: İnanıyoruz ki :

Yukarıdaki tarihli (Roma, 7 Nisan 1288).

182 Bu ifade bahsedilen kişi şüphesiz Cenovalı elçi Busarello'dur. Moğolca olan mektupta ismi bu şekilde farklı zikredilmiştir. Bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 351; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "a.g.m.", s. 76, dph. 55; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 112, dph. 295.

Ek-6 Papa Nicolaus'ın Rabban Bar Sauma'ya ithafen yazdığı mektubu. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 115.

Mektubun 2. kısmı

Ek- 7 1289 yılında İlhanlı Hükümdarı Argûn'un Fransa Kralı IV Philippe'e göndermiş olduğu Moğolca mektubun aslı. Erich Haenisch, "Zu den Brief'en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)", *Oriens*, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 220.

Ek-8 1289 yılında İlhanlı Hükümdarı Argûn'un Fransa Kralı IV. Philippe'e göndermiş olduğu Moğolca Mektup (Mektuptan başka bir görünüm).

(http://en.wikipedia.org/wiki/Franco-Mongol_alliance, erişim tarihi: 23.04.2015)

Ek-9 Argûn Han ve Hatunu (Muhtemelen Kutluğ Hatun). Reşiduddin Fazlullah, *Câmiu't Tevârih*, Bibliothèque Nationale Paris, s. 204b.

Ek- 10 Argûn Han ve amcası Ahmed Tekûdâr Han. Reşiduddin Fazlullah, *Câmiu't Tevârih*,
Bibliothèque Nationale Paris, s. 198b.

Ek-11 Westminster Aziz Peter Kilisesinde I. Edward'a ait olduğu düşünölen bir resim.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edward_I_-_Westminster_Abbey_Sedilia.jpg

Ek- 12 IV. Philippe ve ailesi.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6b/Philip_iv_and_family._2.jpg

Ek 13- Saint-Denis (Île-de-France), kraliyet nekropol bazilikası, Fransa kralı IV. Philippe dit le Bel'in yaslanmış heykeli.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/ff4/Bust_of_Philippe_le_Bel_SaintDenis.jpg

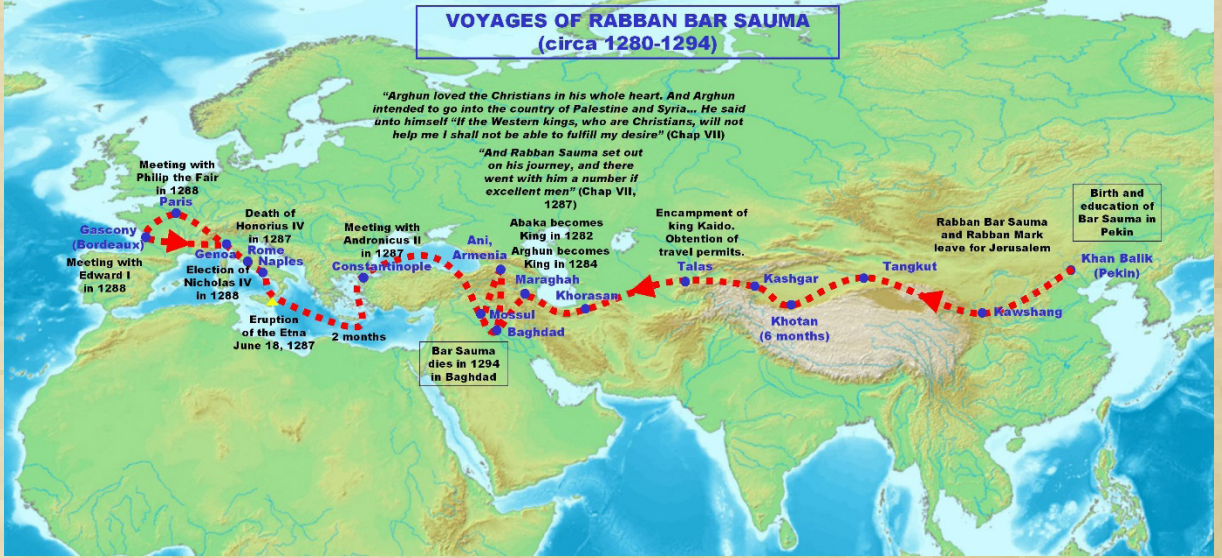

Ek- 14 Bizans imparatoru II. Andronikos Palaiologos.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/Andronikos_II_Palaiologos.jpg

Ek-15 Papa Nicolas IV ve Dominikan rahibi Ricoldo of Montecroce. Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Français 2810, fol. 268

Ek 16- Rabban Bar Sauma'nın seyahatleri.

https://en.wikipedia.org/wiki/Rabban_Bar_Sauma#/media/ile:VoyagesOfRabbanBarSauma.

jpg